КИЇВ
KYIW

журнал
літератури, науки, мистецтва,
критики і суспільного життя

6

ЛИСТОПАД
ГРУДЕНЬ

1954

NOVEMBER
DECEMBER

digitized by ukrbiblioteka.org

КУІВ

LITERARY AND ART MAGAZINE
Published Bi-Monthly
Publisher and Editor Bohdan Romanenchuk

838 N. 7th St.
Philadelphia 23. Pa.
Tel. WA 2-1699

Subscription: $3.50 per year.
Single copy: $0.60.

Entered as second class matter at the Post Office at Philadelphia, Pa.

No. 6 **NOVEMBER-DECEMBER** **VOL. V**

ЗМІСТ:

Памяті розстріляних • Г. Косинка — Фавст • К. Буревій — Золоті соняшники • О. Влизько — Баляда про зайві очі, Баляда сантиментального ухилу • Д. Фальківський — Комусь дано, Осінь. • О. Б. — Драматична студія ім. Л. Курбаса в Москві • Лист К. Буревія до Л. Курбаса • Фернан Сільва Бальдес — Мате • О. Лисяк — Дзвони • М. Богданович — Агата • І. Ставничий — Сучасна перекладна література світу • Е. М. — З нотатника • Л. Шанковський — Україна під німецьким чоботом • З листів до редакції • Огляди й рецензії.

На пресовий фонд „Києва“ зложили: **2.50 дол.** Ю. Бобків, Клівленд, **по 2.00 дол.** І. Антоняк, Т. Печерський, М. Козак, В. Пашківський, М. Дуцилович, д-р Ю. Мачук, М. Подоляк, Філядельфія, А. Кобаса, Честер, В. Грицина, Гартфорд.

По **1.50 дол.:** В. Дмитренко, Філядельфія, В. Андрушко, Шікаґо, Р. Міхняк, Клівленд.

По **1.00 дол.:** о. С. Нагаєвський, Кемден, М. Викрикач, Гр. Давид, Яр. Терлецька, В. Стойкевич, М. Алексевич, Р. Флюнт, В. Манько, О. Селезінка, Д. Левчук, Філядельфія.

75 ц. І. Кутко, Шікаґо, 50 ц. Ст. Ганушевський, Філядельфія.

Всім жертводавцям складаємо щиру подяку за підтримку.

Статті підписані справжнім прізвищем або відомим псевдонімом чи ініціялами не завжди висловлюють погляди редакції. За підписані статті відповідають автори.

Printed by "AMERICA", 817 N. Franklin Street, Philadelphia 23, Pa.

digitized by ukrbiblioteka.org

КИЇВ

ЖУРНАЛ
ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ, МИСТЕЦТВА,
КРИТИКИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Виходить що два місяці

Редагує Колегія
Гол. ред. Б. Романенчук

Ч. 6. ЛИСТОПАД - ГРУДЕНЬ Р. V.

Пам'яті розстріляних

Двадцять років тому, 15. грудня 1934 р., імперіялістична й народовбивча Москва, прикриваючись облудними гаслами інтернаціонального комунізму, наказала вбити 28 українських поетів, письменників, літературознавців та мистців, обвинувачуючи їх у терористичній діяльності проти представників большевицької влади.

В історії народів і держав траплялися нераз випадки, що монархи, самодержці чи диктатори репресували неприхильних їм чи непокірних письменників та інших культурних діячів, але масового винищування інтеліґенції якогось народу історія не занотувала. **Перша і єдина** Москва ввела в практику масове винищування і вбивство невигідних їй людей, а передусім інтеліґенцію поневолених нею народів. Найзавзятіше і найлютіше винищує Москва український нарід — поголовно і масово — і його інтеліґенцію — культурних, освітніх, церковних та інших громадських діячів, засуджуючи їх під претекстом „протинародної" та протидержавної діяльности на смерть та на довголітні, або й досмертні кари в невільничих таборах праці на далекій Півночі, де засуджені гинуть у жахливих умовинах серед голоду й холоду. Таким способом большевицька Москва знищила вже мільйони української інтеліґенції, селянства й робітництва та винищує під різними претекстами дальше.

Один з багатьох актів масового нищення української інтеліґенції, зокрема культурних діячів, відбувся 20 років тому, в грудні 1934 р., у звязку з убивством у Москві представника большевицької влади Кірова. Москва використала це вбивство для розправи з українською культурою та культурними діячами, які завжди були для неї невигідні і небезпечні. Почалися масові арештування й репресії та судова інсценізація. Виїздна сесія військової колеґії найвищого суду СРСР під головуванням Ульріха, членів Ричкова та Горячева, в днях 13.—15. грудня розглянула справу 28 українських громадян, обвинувачених в організації підготовки терористичних актів проти представників совєтської влади. Суд установив, що більшість обвинувачених прибула в СРСР через Польщу, а частина через Румунію, маючи завдання виконати на території УРСР низку терористичних актів. Керуючись постановою ЦВК СРСР, виїздна сесія присудила всіх 28 обвинувачених розстріляти і майно їх конфіскувати.

Між обжалованими і розстріляними було кілька визначних поетів та письменників, як Олекса Влизько, Дмитро Фальківський, Григорій Косинка, кілька молодих літературознавців, як Роман Шевченко, Константин Півненко, Сергій Матіяш та декілька інших, як І. Терещенко,

digitized by ukrbiblioteka.org

М. Лебединець, Іван і Тарас Крушельницькі та Роман Сказинський — останні три галицькі поети, які повірили в московський „рай" на Україні і переїхали зі Львова до Києва.

Важко сказати, чи хто з засуджених винен був у тому, за що їх засудили, але можна думати, що, мабуть, ніхто з них, а принайменше ніхто із згаданих письменників і поетів до жадної терористичної організації не належав, ані тимбільше не прибув з Польщі чи Румунії — окрім трьох згаданих галицьких поетів — бо всі вони були місцеві. Які б у них погляди не були, то вони всі більш-менш пристосувались були до нових умовин і, користаючись із мінімальних можливостей, брали участь у літературному життю і намагались і в таких нестерпних умовинах творити українську культуру. І тільки з їх творчости можна судити, які в них були думки і погляди, дуже часто масковані, та яке було їх ставлення до московського большевизму, якого суть вони мали змогу пізнати на практиці.

З-поміж вище згаданих поетів і письменників найвизначніші були Григорій Косинка, Кость Буревій, Олекса Влизько і Дмитро Фальківський.

Григорій Косинка (Стрілець) — це типовий син українського села. Народився 1899 на Київщині в селянській родині. Вчився і недовчився, бо умовини не дозволяли на правильну освіту, але в літературу прийшов із здоровим селянським розумом і органічним національним світоглядом. Писати почав з 1919 р. (перше оповідання „На буряки"), а в 1922 р. видав першу збірку оповідань „На золотих богів", якою здобув собі загальне визнання української літературної критики, що одноголосно ствердила незвичайну талановитість письменника і його оповідань, але одночасно підкреслила їх неспівзвучність сучасній совєтській добі, яка, мовляв, вимагає активнішої постави до сучасного життя і „великих подій".

В своїй літературній творчасті Косинка вийшов з імпресіоністичної школи В. Стефаника, але скоро пішов власним шляхом і став, поруч Стефаника й Коцюбинського, найвизначнішим новелістом у новішій українській літературі. Тематика його творчости, щоправда, залишилась постійно та сама, селянська, і рідко коли Косинка поширював її коло, зате він її безупинно поглиблював та вдосконалював мистецькі засоби, через що висунувся в короткому часі в перші ряди сучасної української прози і зайняв тривале місце. Найкращі Косинчині твори зібрані в збірках „В житах" 1926 р. і „Політика" 1927 р., в яких письменник виявив увесь свій талант і світогляд. В його творах багато бадьорости й радости, активности й молодости, „багато сонця, руху, повітря й простору", як висловився був свого часу Яків Савченко, один із його критиків, але все це було чуже й вороже совєтській дійсності, бо Косинка захоплювався життям узагалі, не життям соціяльним, не совєтською дійсністю, в якій він бачив тільки кров і смерть. Соціяльні проблеми, він, розуміється, порушував нераз, але мав до них своє особливе ставлення: ненависть до нового соціяльного ладу, ненависть до всього, що порушувало закони життя і перевертало його горі коренем. Всіх оцих порушників життьових законів Косинка переважно карав смертю, руками тих, що стояли на сторожі своєї власности, на сторожі своєї землі. Герої Косинчиних творів — переважно селяни, які почувають глибоку й безмірну владу землі своєї, як і герої Стефаникових новель. Земля оформила їх світогляд і зумовила їх психологію, тому вони за землю вбивають і сами за неї вмирають. За землю вони готові йти на всяку революцію і прийняти всяку владу, але коли совєтська влада простягала московську руку по цю

digitized by ukrbiblioteka.org

землю, то вони в її обороні гинуть: „А недалеко, на Гордієнкових горбах, кипить жорстокий бій: старе й мале вийшло з села назустріч непроханому ворогу... Б'ється селянська червона воля, умирає на своїх восьмушках та обніжках, але боронить тілами, кров'ю свої оселі". („На золотих богів"). За цю землю селяни йдуть у повстанці і зводять бої з усяким, хто намагався їм цю землю одібрати, хто намагався вирвати їхнє коріння з неї. Хоч цих повстанців і оборонців землі Косинка і називає за совєтською офіційною термінологією „бандитами", проте це в Косинки звичайна формальність, обов'язкова термінологія, якою письменник прикриває протисовєтську суть своїх творів, бо цей „бандит" виступає майже в кожному оповіданню і стає центральною постаттю його творчости. Його ворогом є кожний комуніст і незаможник, тобто той елемент, на якому головно сперся московський большевизм. І всі симпатії Косинки на боці цього „бандита", який виступає майже завжди як протестант проти комуністичного ладу, як фанатичний оборонець своєї землі і того одвічного ладу, якому виповів війну новий лад. Тому цей персонаж у творах Косинки постійно в дії, він говорить і переконує, де не можна інакше, але він завжди і всюди перемагає, бо в ньому невичерпна сила, яку дала йому земля.

За таку творчість совєтська критика постійно лаяла Косинку і нападала на нього, називала його співцем бандитизму й куркульства, але Косинка мовчав і не відзивався, хоч часом, може, й намагався маскуватись, приховуючи своє справжнє обличчя. Останній його твір, одначе, „Гармонію", критика визнала за шовіністичний і дволичний і це, мабуть, перерішило його долю. Йому закинули приналежність до терористичної організаці і розстріляли.

Кость Буревій, трохи старшої генерації (нар. 1888 р.), належав замолоду до російської партії соціялістів-революціонерів, яка поборювала царський режим. Побував кілька разів на Сибірі за революційну діяльність, але після 1917 року був одним із організаторів протибольшевицького повстання на Поволзі. Проте початково він стояв на становищі співпраці з Москвою, поки не переконався, що якабудь співпраця з Москвою на базі української рівнорядности і незалежности неможлива, бо Москва такої бази ніколи не визнавала і не визнає. Думки і погляди Буревія найкраще характеризує його ж історична драма „Павло Полуботок",[1] в якій показано, що всякі зусилля наказного гетьмана Полуботка договоритися з царем Петром І. про скасування Малоросійської Колеґії, про вибір гетьмана вільними голосами та взагалі про давні вольності України, покінчилися його ув'язненням і смертю в тюрмі. І той Полуботок, що давніше відкидав усякі можливості співпраці з кошовим війська запорізького Гордієнком, а через нього і з Орликом, які були непримиренними ворогами Москви, прийшов вкінці до висновку, що „воля міститься на кінці шаблюки".

Це погляд Буревія, якого вся діяльність свідчить про його незаперечний патріотизм, який все таки Буревій хотів погодити із співпрацею з Москвою, але побачив, що Москва постійно змагала і змагає до того, щоб, за словами Петра І., Україна була „частиною єдиної великої держави російської". „Пройде сотня років і не стане знаку на землі від ваших чубів та вольностей... — каже Петро І. до Полуботка. — Пройде сотня років — і малоросіянин, як капля води на другу, буде похожий на свого брата великоросіянина. І ніхто не зможе їх відрізнити. І тільки тоді, коли Україна забуде про своїх гульвіс

[1] Надрукована вже на еміґрації в Німеччині.

digitized by ukrbiblioteka.org

запорізьких та крамольних гетьманів, тільки тоді вона знайде спокій і щастя". („Павло Полуботок"). Одні про це переконалися скоріше, інші пізніше, але одні й другі заплатили за це життям, бо Москва, як казав той же Петро, „закріплює свою державу кров'ю".

Незалежно від своїх ранніх поглядів Буревій був дуже активним українським культурним діячем. Жив майже постійно в Москві, де була чимала українська колонія (ок. 50 тисяч осіб) і розвивав українську культурну діяльність. Там він організував українське видавництво СіМ („Село і місто"), вистави українського малярства, книжок, українську театральну студію,[2] Товариство Друзів Українського Театру тощо. Окрім того був талановитим і різногранним письменником — писав вірші, гуморески, чи пак пародії, драми і теоретично-літературні статті. „Березіль", з яким Буревій був у постійному контакті, виставляв його сатиричні театральні ревії, як „Чотири Чемберлени", „Опортунія", „Веселий Пролетар", „Овечі сльози". Великою сенсацією було викриття його знаменитої містифікації — під прибраним прізвищем Едварда Стріхи.[3] Буревій друкувався якийсь час у футуристичному журналі М. Семенка „Нова Генерація", як ніби дипломатичний курієр між Москвою і західно-европейськими державами, і в той же час належав до літературної групи „Вапліте", з якою „Нова Ґенерація" постійно воювала і поборювала ваплітян, неоклясиків та інших письменників, як антипролетарських і контрреволюційних. Викриття містифікації Буревія сильно компромітувало футуристів і ту партійну лінію, яку вони заступали. Дотепну пародію на футуристичну творчість дав Буревій в поемі „Зозендронія", а пародію на відому в совєтах „самокритику" дав в останньому своєму творі (друкованому в журналі марксівської критики „Критика") „Автоекзекуція". Та найприкметнішим його твором, в якому дуже виразно і різко виявив своє становище супроти Москви, є згадана історична драма „Павло Полуботок", якої кінцеву сцену передруковуємо в цьому числі.

Олекса Влизько — один із найкращих і найстихійніших поетів України. Він мав тоді всього 26 літ, але встиг уже випустити кілька збірок, що, не зважаючи на всі наявні посторонні впливи, є виразом його власного світу й озвучені також власною неповторною інтонацією.

Влизько почав лірикою, перша його збірка „За всіх скажу" (1927) дала привід критиці говорити про молодого Шіллера й Пушкіна, в кожному разі, були в тій збірці риси зовсім іншого світогляду і нові в українській поезії тони:

Крови б, крови і сили відерцем
Святогором понести до мас!..
Якби можна помножити серця,
Я помножив би тисячу раз!

І роздав би, роздав би, роздав би,
Як проміння своєї снаги,
Так що світ загорівся, і став би,
І розбив би старі береги!

---

[2] Про це читайте Лист Буревія до Курбаса в цьому числі.

[3] Літературне Об'єднання „Слово" в Нью Йорку здало до друку збірку пародій Едварда Стріхи, п. н. „Пародези" і оголошує на неї передплату в сумі 2.50 дол., які треба висилати на адресу O. Saporowska, 146 E. 98th St., New York City, N. Y.

digitized by ukrbiblioteka.org

Проте Влизько залишається для нас передовсім неперевершеним поетом моря, розмірно невелика скількість його речей на цю тему — зовсім нова в укранській поезі тема, що звучить як об'явлення досі небачених речей. Як поет моря, Влизько найвизначніший у групі наших поетів, що писали на морські теми; до неї можна зачислити ще Ю. Яновського, Л. Чернова-Малошийченка і Т. Масенка. Але Влизькова творчість далеко не вичерпується ліричними й морськими мотивами. Багато віршів присвятив він темі боротьби з дрібноміщанством, що своєю матеріялістичною ідеологією було ворогом не тільки революції соціяльної, але й національної. Окрему ділянку творять вірші політичні, або „плякати", як поет їх сам називав. Постали вони під явним зовнішнім тиском і за зразками Маяковського та в творчість Влизька-поета вносять небагато нового.

Для майбутнього Влизько залишиться поетом, що, попавши в триби своєї доби (большевицької доби, щоб сказати точно), спробував прийняти з неї ті елементи, що нищили старий світ і обіцювали сформувати новий:

Крикну так, щоб з серця, кров'ю харкнувши,
на губах епоха запеклась. —
Годі! Досить над рядками аркушів
ти, гаряча, крапала й лилась!

Не тебе на риму: труби-губи —
садовити, як в іконний кут!
Не для того ми зійшлись докупи,
щоб твій розмах лірикою схуд!

Тут починалося свідоме нищення лірики і шукання елементів конструктивістичних, у тематиці і слові. У совєтському будівництві був незаперечний патос і розмах, але трагедією Влизька і багато його сучасників було те, що справа йшла, властиво, зовсім не про будову нового світу, а — нової московської імперії, машина якої й поторощила тисячі Влизьків.

Збірки Влизька: „За всіх скажу", 1927; „Поезії", 1927; „Рейс", 1928; „Живу, працюю", 1929; „Книга баляд", 1930; „Hoch Deutschland", 1930; „Моє ударне", 1931; „П'яний корабель", 1933. Передруковуємо тут не морські поезії Влизька, загально відомі, а менше відому „Баляду сантиментального ухилу" і „Баляду про зайві очі". Ця остання річ, як і „Баляда про короткозоре Ельдорадо" під покришкою чужого середовища блискуче демаскує московський режим на Україні і для суду була, безперечно, одним із доказів його антисовєтської настанови. На жаль, ми не маємо повного тексту цієї баляди — бракує закінчення, в якому хан доручує вирвати обвинуваченому очі.

Дмитро Фальківський, поет Полісся, обмежений колом своїх зацікавлень і наскрізь відмінний від попередніх, але щирий і безпосередній. Глибокий песиміст, одчаянник і сантименталіст. Хоч служив „революції", але революційного побуту не відбив у своїх ліричних віршах. Навпаки, передреволюційне поліське село завоювало всі його почуття. Народився на Поліссю (в с. Липеси Кобринського повіту) 1808 р. в родині бідняка-цегольника. Вчився в гімназії в Бересті Литовському, але через воєнні події не скінчив її. Служив в совєтській армії та брав участь у боротьбі за установлення совєтської влади на Україні. Якийсь час був навіть активним членом совєтських органів безпеки — ЧК. Може це й було причиною його песимзму й одчаю. Почав друкуватися з 1924 р. в декількох журналах („Червоний шлях",

digitized by ukrbiblioteka.org

„Життя й Революція“ та ін.), а окремими виданнями видав поему „Чабан“ (1925) і єдину збірку поезій „Обрії“ 1927 р., в якій повністю виявив сільський комплекс своїх переживань. Його психіка, як і Косинчина, наскрізь селянська, але глибоко песимістична і майже погребна. Правда, для цього були в нього поважні причини. Розчарованість і пригноблення, викликані новим ладом, якому ще недавно він активно служив, спричинили глибокий смуток і зневіру. Звернувшись до села, Фальківський оспівував його і навіть ідеалізував, протиставивши місту, яке для нього було „чорне, жахливе й брудне“. Заклики совєтської критики — „побачити дійсність інакше, жити з нею, палахкотіти її пульсом“ — не доходили до нього. Він залишився вірний своїй селянській, трохи романтизованій тематиці. Вона була йому органічна, аж викликує в нього почуття провини супроти неї і він просить вибачення перед житами, що він їх покинув:

„Ви простіть мене блудного сина,
Що я вас проміняв, прогадав“.

Ця неспівзвучність з добою і песимізм поезій Фальківського були причиною гострої критики і частих нападів на нього, але поет не брав їх до серця і скоро зовсім перестав писати, хоч це не врятувало його від кровожадної Москви, яка розцінювала його скромну творчість, як вияв розчарувань в „новому ладі“ і песимізм, і тим самим, мабуть, як перший етап до неґації і ворожости до її загарбницької політики. І щоб позбутись, мабуть, потенціяльного ворога, Москва причепила його до терористичної організації і наказала разом з іншими розстріляти.

* * *

Відзначуючи двадцяті роковини цих жертов московського терору в Україні, ми далекі від того, щоб ставити їх, а бодай чимало з них, на п'єдесталь національних героїв, які свідомо й послідовно боролися з Москвою за права і волю української нації, бо ж деякі, як хоч би Фальківський, Сказинський та Крушельницькі, розкаяні і не розкаяні грішники, мають поважні національні провини за собою. Тимбільше не можемо вшановувати багатьох інших, пізніше репресованих Москвою українських культурних діячів з тієї тільки причини, що їх Москва зліквідувала, бо чимало з них були явними зрадниками й ворогами української нації, які помагали Москві розпинати Україну (І. Кулик, В. Коряк, А. Хвиля і сотні інших). Москва ліквідувала їх не за ворожу їй діяльність, а лише за брак собачої чуйности і за недостатнє викривання і поборювання українського націоналізму. Багато з них ніколи не перестали бути вірними слугами Москви, але ж не догодивши їй, чи не зовсім задовільно виконавши свою ролю, мусіли відійти, бо Москва ніколи не дарує життя тим, які їй не догодили. Сьогодні ще неможливо сказати щось більше про їх „провини“ перед Москвою, але дуже багато можна говорити про їх тяжкі провини перед Україною, яку вони на наших таки, сучасників, очах замучували й катували. Тож як можна їх ставити на один рівень із тими, які впали жертвою їх московсько-большевицької ревности і донощицтва!

Ми згадали тільки деяких, про яких відомо, що вони скорше або пізніше виявили своє вороже або бодай неґативне ставлення до Москви і московського большевизму коли не активною революційною діяльністю, то літературною творчістю — зброєю нераз багато міцнішою від гармат і літаків. Тим належиться відповідна пошана, іншим же, яких змістом життя було „помагати москалеві господарювати“, на-

digitized by ukrbiblioteka.org

лежиться тільки ганьба, дарма, що вони теж упали жертвою московського народовбивства і московської шовіністично-імперіялістичної політики.

Але незалежно від того, двадцяті роковини масового розстрілу українських письменників і культурних діячів відзначуємо для того, щоб наклеймити відвічну і незмінну ворожість Москви до всього українського і жорстоке винищування українського народу — коли не для сучасних, то для майбутніх поколінь, які повинні знати, що не в співпраці й службі Москві, тільки „на кінці шаблюки воля України", вживаючи вислову К. Буревія з його драми.

Григорій Косинка

Фавст

Коли догоратиме у віках остання зоря, — горітиме моя мисль і страждання, а на чорній смузі неба кривавими літерами спалахнуть пророчі Франкові слова:

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздоріжжі,
Людським призирством, ніби струпом вкритий!..

В імені твоєму, Фавсте з Поділля, я пишу ці рядки. Хай наступні покоління згадають твоє ім'я велике, хай на коліна стануть перед стражданнями твоїми.

Дорогий мені, до болю рідний, Фавсте! Ти не знаєш, зрозуміла річ, таких слів страшних, як „народна трагедія", — чужі й незрозумілі тобі слова ці. Ти — до примітиву простий. Адже перед своєю смертю — короткою і страшною — ти зумів тільки намалювати в камері ч. 12 маленьку труну з хрестиком і видряпать під тією труною — нігтем на стіні — своє ім'я і прізвище: „Прокіп Конюшина". Оце і все.

... Тоді саме Різдвяні ночі клепав мороз, коли до нашої камери перевели з тюремної „секретки" Конюшину: з обличчя був сивий, схожий на Фавста, що його звикли бачити у виставах оперових театрів.

Губи Конюшині спухли, він ловив і ковтав тепле й важке повітря камери, а сам робив тремтячими руками дивні рухи, ніби збирався шагнути у якусь безодню...

Махлюватий селюх, він підозріло оглядав усіх присутніх, до всіх ласкаво посміхався, шептав щось, а далі несподівано сів на краєчок нар і голосно, під регіт присутніх, заявив:

— Диви, от історія. І тут люди є, га?..

Камера, повторюю, зустріла слова Конюшини сміхом: уперше, вирішили всі, довелося людині познайомитися з тюрмою.

Офіцер Клєнцов, що любив був залякувати таких новаків, пильно оглянув Конюшину з усіх боків, іронічно скривив рота і суворо, допитливо звернувся до Конюшини:

— Бандит?..

Конюшина мовчав. Тоді офіцер, не стримуючи більше сміху, сказав до всіх присутніх у камері:

— Фавста прівєлі. Пасідім больше — Ґете увідім... А всьо такі, парнішка, за какіє ґрєхі тєбя в нашу камеру пріґналі, а?

Конюшина не поспішав відповідати, він звів стомлені очі на згор-

digitized by ukrbiblioteka.org

бленого Клєнцова, на всіх, і несподівано запитав офіцера з ноткою злоби:

— Хіба тобі не однаково?

З кутка, недалеко вікна, пролунав хриплий бас:

— Правильно. Молодець Фавст. Так і треба одказувати... Він ще тебе не питає, чого ти погони згубив? — визвірився до Клєнцова той такий хриплий голос з кутка.

Клєнцов в'їдливо огризнувся, але його ніхто не підтримав. Правда, усім до вподоби було нове прізвище, що його дав Конюшині Клєнцов: „Фавст". То нічого, що сам Конюшина не розумів, до чого воно — прізвище таке. Про великого Ґете він теж уперше чув у камері...

Фавст з Поділля не знав ще, чи сміються тут з його махлаювати і вбогости, чи таки підтримують проти Клєнцова, — тоді ще раз обвів усіх своїми великими, сірими очима — побачив глузливу усмішку на устах Клєнцова, але все таки вирішив чомусь, що таки підтримують його, Фавста з Поділля.

Урочисто витяг з кишені засмальцьованого кисета, поклав його на білі, латками вкриті штани, добродушно засміявся:

— Куріть, хай дома не журяться, — сказав він. — Добре тут у вас, ая... Так добре, що й сказати не можу: тепло, затишно, а головне — люди є... Там, де був я...

І він раптом замовк.

— До віку б гадам таке добро! — вихопився з кутка той таки голос, що підтримав був Конюшину проти Клєнцова. Фавст здивовано підвів очі: чи не сказав він якоїсь дурниці? Здається, що ні, але краще йому не цвенькати, бо тюрма — сам знає — не дуже любить балакучих... Тоді здалека, з характерною і притаманною лише селянам дипломатією, почав був виправдуватися:

— Ая. У вас, кажу, тому добре, що — тепло, нари є...

— ...С-сш! Як він мені болить! Проклятий, як він мені болить. Пся крев, пся мать, занімій.

По камері бігав у валянках невідомий Фавстові чоловік, з походження і вимови, видно було, поляк, і все лаяв свої зуби, спльовуючи раз-у-раз ріденьку слину з рота.

Коли пан Яцьківський — так звали його — зупинився навпроти Фавста й попросив скрутити йому цигарку, то Фавст щиро почав йому раяти:

— Ая, зуби? Знаю. Це якби самогон-первак, а тоді намочити махорки з папороттю й закласти на той пеньок — повірте, одразу заніміє. Я знаю.

Яцьківський образився:

— Що? Заніміє? Ти краще, хлопе, порадь це своєму батькові, розумієш? Маєш його? Заніміє.

Але Конюшина не бачив, здавалося, нічого образливого: порада була, як порада. Йому навіть зробилося трохи смішно, що такий плюгавий панок у валянках, а диви — настовбурчився, розсердився і гасає по камері з кутка в куток. Знизивши плечима, Конюшина мимоволі задивився на цього гоноровитого панка.

А треба знати, що пан Яцьківський був із своїм гонором за втіху для всієї камери: конфедератка, австрійська шинеля з білими орлами, бундючні вуса, а вже гонору того, що тільки в'їдливий Клєнцов міг його збити, жартуючи:

— У пана Яцьківського, — казав він серйозно, — воша теж дурно

digitized by ukrbiblioteka.org

не лізе . . Чому, поспитаєте? Вона завжди шукає історичні межі, що їх позбулися поляки . . .

Яцьківський, зрозуміла річ, люто лаявся на такі слова, але хіба можна зупинити Клєнцова?

— . . пан Яцьківський, — не звертаючи уваги на лайку, говорив Клєнцов, — найбільше тужить за блискучим минулим Степана Баторія . . . А щодо вошей, то я на власні вуха чув, як він запитував одну бльондинку: з якого воєводства, пані? З Бельведеру?. .

Це, повторюю, була між іншим, побутова дрібничка, не варта серйозної уваги, бо сварилися ми день-у-день разів п'ять-шість, коли говорили на такі гострі теми. Я занотовую цю дрібничку тому, щоб колись намалювати образ Клєнцова, як носія великодержавного шовінізму.

Пізніше, коли Фавст спав поруч мене, йому на світанку, — розповідав, — снилися сади у білому цвіту і зелене Поділля . . . — Весна, казав, часто сниться мені.

Ми тлумачили ті сни його так, що швидко Фавстові ходити за плугом, швидко йому боронувати поле, бо коли сниться тобі щось зелене, то річ ясна — жити будеш. І село, казав, снилося: тліло в диму, наміткою білою з вишневого цвіту вкривалося, а коли додивлятися до тіє намітки, то пахло йому — рілля, заполона на пар; вона пахла, здавалося, торічним гноєм . . . І птиця у високому небі кричала.

— Такий сон, — говорив мені Фавст. — Що він має значити?

Я, пам'ятаю, не відповів тоді Фавстові, бо з цікавістю прислухався до розмови Маламета з паном Яцьківським:

— У тибє болит зуб, — говорив Маламет, — я ничево, не протестую . . . Пусть, у каждаго своя болезнь. Но когда в меня острий коліт, когда з меня кров капаст, когда . . . — і ти ругаєш. Я, как я должен?. .

— Кумедія, їй-богу, — щиро, по-селянському, сказав мені Фавст! Мені такий сон миленький насився, а вони — за парашу гризуться...

. . . — Поднимайсь!

У глухих коридорах свистять вартові, брязкають ключами, а прославлений на всю тюрму Сторожук, благословляє матюком Христа і нас усіх. . . . Заспана камера встає, кидає жужмом постіль по кутках і, прокашлюючись, стає по-військовому у дві лави, був такий звичай — вибити в арештанта дух протесту, звести його бодай до образу Конончука, що давно вже втратив образ людський.

(Декілька слів про Конончука).

Це — темне і вбоге село, село, яке підписує собі акти обвинувачення трьома хрестиками, а вже пізніше, в тюрмі, падає додолу на коліна, коли побачить кришку хліба; нужа на такому Конончукові така велика і плідна, що здається іноді, ніби його тіло схоже на рябе мило. . . Коли пройде вранішня повірка — завжди коротка і занадто вже ділова — Конончук сідає, як каже Клєнцов, „читати газету": бльондинки уп'ялись йому в тіло і треба довго шарувати Конончукові свої кістки товстою, мужицькою сорочкою, щоб примусити тих бльондинок падати й сипатися на поміст . . . Висівки сиплються — така нужа!

Обличчя у Фавста кривиться, мов у дитини — він от-от, здається, розплачеться; важко зітхає, журно хитає головою і, допомагаючи Конончукові, бере одну бльондинку за лапки, кладе її на поміст і дико б'є черевиком . . .

— Отак її треба! — приказує Фавст: — Ех, Конончук! Твоя бльондинка, видно, не з Бельведеру? Бачиш, вона не ляскає під чере-

digitized by ukrbiblioteka.org

виком, як пана Яцьківського воша. То воша, можна сказати, інтеліґентка, панська воша... Правда, господин поручник?

Після такої репліки, а головне — такого безцеремонного і різкого запитання збоку Фавста до Кленцова, — у мене великий сумнів, що Фавст — незрячий гречкосій... Хто він такий?

(Мотив цей розробити).

Кленцов польською мовою (він сидів у польських тюрмах, де дають з патронату білий хліб, вряди-годи масло, каву, а книжок — професорська, мовляв, бібліотека) гне матюки і пильно, з ненавистю й підозрою, дивиться у вічі Фавстові.

— Жаль-жаль, — говорить Кленцов, — що тебе не посадовили до блатних... Жаль, там би одразу бандитський дух вивіявся...

Фавст щиро сміється:

— Що мені блатні, — каже він, — адже там скрізь — ми, а не ви... Офіцера зустріти, та ще офіцера з л е й б и к о м — другий табак, Кленцов. Справді, як вони, варвари, тримають вас н е в и н н о п'ятий місяць?.. Це ж, погодьтеся, некультурно, ая...

...Хто такий Фавст? У мене більше ніяких сумнівів, що це не такий уже звичайний собі „дядюшка" з далекого Поділля.

На цьому місці межи Фавстом і Кленцовим, як пишуть деякі галичани, завжди розпочинається лайка, але сьогодні обійшлися обидва без неї; правда, Кленцов устиг все таки огризнутися:

— П'ять мєцяцев, ґосподін Фавст, ето єщо нє т р ь о п к а, а ти... ти опрєдєльопно пайдьош в зємєльний кам тєт спасать самостєйную...

— Сволоч ти! — коротко ругнув Фавст. Але наш похмурий, вічно заляканий карцерами й карами, староста зупинив короткою лайкою обох і, обвівши очима по всіх кутках камери, наказав ставати в ряди — у дві лави: надходила чергова візитація тюремного начальства — повірка по-старому й по-новому.

Ще далеко до камери було чути дзвін острогів — дзінь, дзінь... Блискучі, кавалерійські остроги носив, як відомо було нам, начальник корпусу № 6 — прищуватий, синьогнідий якийсь на виду, цинічно-нахабний — Бейзер (євреї-арештанти дали йому прізвище — „зла собака"); він завжди, коли тільки одвідував нашу камеру, дивився в першу чергу на вбоге Конончукове лахміття — кривив з огидою обличчя, так ніби він побачив кубло гадів, а не постіль Конончукову.

Спльовував на долівку, хоч нам за інструкцією категорично було заборонено плювати на підлогу. Бейзер переводив свої сухі, зеленкуваті очі, схожі трохи на баранячі, на Фавста — він раз-у-раз робив Фавстові якесь запитання, не було того дня, щоб він поминув його в ряду, не поспитавши:

— В чьом обвіняють тєбя?..

Ми всі з великим напруженням чекали на цю відповідь: цікаво, за яку провину посадовили цього таємничого Фавста? Висидіти три місяці в „секретці", знали ми, не всякий зможе... А сам Конюшина Прокіп удавав із себе — не було ніякого сумніву — наївного селюка з Поділля.

Пильно дивилися — разом з Бейзером — у сірі, ґранітні Фавстові очі — там глибоко-глибоко заховано було ненависть і зневагу не тільки до Бейзера, а до всіх нас; ненависть іноді іскрами вигравала на чоловічках, — тоді у Фавста тремтіли з обурення руки, — але він завжди умів стримувати свої чуття — він спокійно відповідав запитанням:

— За що? Ая, повстання.

digitized by ukrbiblioteka.org

Така відповідь нервувала Бейзера, — він не міг стримати свого гніву, він висмикував з чорної — офіцерського сукна — шинелі руку і, тупаючи ногою, вимахував тією рукою так, ніби намагався на всю силу вдарити Фавста в обличчя.

— Бандит, бога твою мать, а? — оскаженіло вигукнув Бейзер.

Ми, арештанти, найбільше боялися цієї хвилини сказу: ми були глибоко переконані, що Фавст, хоч і виснажений докраю, відповів би на удар, більше того, він готовий був перекусити горлянку...

Фавст мовчав. Він тільки скалив свої здорові, білі й рівні зуби, а злоба, різко підкреслена на його мужицькому обличчі, спадала аж на сухі, колись соковиті губи — застигала там, здавалося, разом із слиною.

Він ковтав її, криво усміхався, а сам дивився на підлогу. Бейзер залишив на хвилину Фавста; він суворо, допитливо, ніби справді від нього так багато залежні були ми, оглядав кожного; Клєнцов, радіючи, очевидно, що Фавстові була така „баня", — розсміявся, але Бейзер помітив таку несподівану радість:

— Ей, ти... как тєбя? Чєво ржош, чєму ти радуєшся?..

Клєнцов вирівнявся і, зціпивши зуби на образливе „ти", промовив зі зла:

— Арєстант — тоже чєловєк... Да.

— Сутки карцера, — глухо наказав Бейзер.

І Клєнцова, без курива і без хліба, повели кудись з камери.

А Бейзер знову повернувся обличчям до Фавста:

— Ґдє твоя нара? — запитав.

— Третя.

Начальник корпусу пильно обдивився з усіх боків Фавстове ліжко, торбу, рушника, вишитого з ключем журавлиним... Уже хотів був рушати з камери, як раптом прочитав видряпане: „Прокіп Конюшина", а внизу — „Христос Воскресе, Галло..."

— „Хрістос Васкрєсє" — тоже твайо? — запитав з іронією Бейзер.

— У мене Він не воскресне... Чого тобі треба? — була Фавства відповідь.

— Троє суток карцера... без хлєба, кровать прівінтіть.

Бейзер скаженів.

— Кто бросіл окурок? — гукав він на всю камеру. — Чашкі, стєкло, ложкі, ножі... Провєріть, отобрать!... На трі дня поднять в камєрє нари, староста.

— Слушаюсь.

(Додати деякі деталі).

— ...Камєру лішіть на нєдєлю пєрєдачі... забил, за окурок — суткі карцера. Я... протест і бандітізм.

Репліка якогось копійчаного меншовика або укапіста:

— Вєдь білі же коґда-то тюрьми, сидєлі, живиє, люді...

За дверима нашої камери затихав десь у глухих коридорах малиновий дзвін на острогах начальника корпусу № 6 — Бейзера.

* * *

Старий карцер, де сидів був Фавст, бачив і чув у своїх кам'яних шорах багато трагедій: там божеволіли, там вішалися, розбивали голову об стінку — всього було, все бачив і чув старий карцер.

Аж позеленів од цвілі, од віку свого давнього і сліз людських; по кутках протягувалася вже вода, а зимою, зрозуміло, вона трохи підмерзала й сковзалися ноги на такому льодку тонкому.

Фавст розповідав свою історію немудру так:

digitized by ukrbiblioteka.org

— Коли мене Бейзер, — каже він, — кинув був до цієї ями, цвіллю вкритої, я хотів просити його, щоб одразу взяли мене на розстріл... Це була не секретка, ні. Подумай, яка мені рація гнити на пні, коли я знаю свій кінець краще за Бейзера?

Я загнув йому матюка у вічко і, повіриш, трохи полегшало... матюкнувся я не тому, що люблю лайку, ні, зо мною трапилося щось таке незрозуміле, що й досі не можу з'ясувати тобі.

Горіла голова, а тюрма, — уяви собі, наша велика тюрма, виломлюється з ґрунтом і летить високо-високо понад борами...

І добре пам'ятаю мою суперечку з Бейзером: „Брешеш, ніби кажу йому, — хай скрізь — тюрми, хай скрізь карцер і кара, але маєш добрий знак: одна вже виломилася з ґрунту, летить". І знаєш, я вперше почав тоді так сміятися. Мені стало раптом страшно: що зробили з мене за сім місяців? Той дурень даремне Фавста згадував і леґенди — я живий ще, хоч моя історія варта теж леґенди.

...Знаю, мені вже не жити, нема мені повороту до життя — кров'ю харкаю... Дивно, один поет — цілком хворий, на мою думку, написав два рядки у карцері:

„Сліпе село лютує,
А Україна кров'ю харкає..."

Сліпе село... Тут у карцері, засміявся я на слова слідчого: вони питають, де сходилися на раду? Де, в кого?

Фавст притулився щокою до холодної стінки і тихо шептав: „У моєї рідної сестри, чуєте?"... Далі вирівнявся і цитував собі з якогось філософа: „Панувати над рабами, обернути кожного на автомат, — такий, здебільшого, намір у деспотів..."

...Так знайте, — говорив до стінки далі, — Прокіп Конюшина ніколи не буде зрадником. Я загину, сотні й тисячі таких, як я, але ніколи, ніколи не продаватиму сестри своєї. І нікого не продаватиму. Юдою не буду.

Фавст плакав... йому все ще, здавалося, стояв образ слідчого Однороґова, говорив ніби до нього:

— Каже мені Однороґов: „Ти, Конюшина, трудового проісхожденія, ти — бєдняк, ти получіл образованіє, ти, наконєц, нє Гріцько ілі Омєлько какой-то... но, почєму, із какіх побужденій ти прімкнул к прєступному обществу самостойніков? Почєму пріняя участіє в возстаніі?"

Конюшина відповідав:

— Ая... Пішов, не можна не йти, бо коли підпалили хату Грицькові та Омелькові, то вони лише тоді за вила і гідність свою згадають, ая... Мені ж, самі сказали, людині свідомій, треба свідомо і прямо у вічі ворогові дивитися...

Так йому, нібито, сказав був Фавст, а він на це усміхнувся, дав гарну папіросу:

— Кури, мовляв, Конюшина, наші, а скажи нам, де поділися ваші, де були бандити?

Перехилив Однороґов через стіл голову і, трохи заспаний, процідив крізь зуби:

Замахнувся і на всю руку вдарив по зубах.

Фавст, пам'ятає, до крови, до кістки прокусив йому руку ту — тільки прикладами врятували життя Однороґову, запапастивши Фавстове: його тримали після цієї історії три місяці в так званому секретному підвідділі.

digitized by ukrbiblioteka.org

...Дні текли. Конюшина почав кашляти кров'ю, — тоді перевели до загальної тюрми, до камери № 12.

— Дзинь-бом, дзинь-бом...

(Подати уривки з пісні, настрій).

— Слухай, — каже мені Фавст, — вони співають цієї пісні так, як смуток власний п'ють... Правда, чи? А мені здається, нема чого й сумувати: справді, я пережив був таку велику радість і захоплення, що й досі обертом голова йде, як згадаю минуле...

Кінь був у мене — Іскра, а коли виїздила наша сотня з лісу — у гривах кінських пісні цвіли, зелені бори дороги нам стелили, і ми були самі, як бір, зелені — такі молоді й завзяті...

На команду: „Кіннота, на коні!' вихром злітали, острогами дзвонили і стременами бряжчали, аж підкови цокотіли в коней — мчали так степами українськими; а поруч — бір, бором — ніч з вогнями йде: тоді горіли бори...

І знову співали старої тюремної пісні:

Слишно там ідуть...
Ґдє-то, коґо-то на каторґу вєдуть...

— Не співайте! Не зацвітуть, ніколи вже не зацвітуть пісні на гриві мого коня! І я все таки не буду журитися: ми вмираємо в ім'я наступних поколінь..

Підійшов до дверей, довго читав видряпане нігтем:

„Тут була остання ніч... Ми загинули за волю свого народу; той, хто одвідає цю камеру, хай згадає нас... Земля українська кров'ю окроплена, вони — гній і труп... Люди без волі, без бажання навіть..."

Далі все було засмальцьоване, так що годі прочитати.

Фавст стояв і довго думав: йому не треба було говорити такі слова, не до нього звернена була скарга смертників...

— „Остання ніч", — зафіксувала його пам'ять. — Коли ця остання ніч прийде до нього, Конюшини?

Знесилений упав на залізне ліжко. Він не пам'ятав уже, чи це був сон, чи справді було колись таке життя? Згадував...

— ...Сьогодні — багата кутя, ая... У мене не було ще тоді Іскри, не цвіли пісні наші над борами. Стояла мати коло столу, лямпадку перед образами засвічувала:

— „Святий вечір, діти, надходить, — казали, — не пустуйте!"...

І долівка в хаті, вимазана Оксаною, блищала, і наші очі дитячі блищали радістю і щастям... Мати не сердилися, коли малий Яцько смикав їх за спідницю, приказуючи: „Перший пиріжок, мамо, мені!"

— „Добре, Яцю, тобі. А кому ж? Тільки тобі!" — гладили рукою його наїжачену голову й посилали до батька.

А батькові очі світилися, мов у святого Миколая на божнику, він садовив праворуч себе Яця, а ліворуч — Настусю, і бавив обох, ая...

Повз них проходила горда Оксана, вона старша була і робітниця в матері найперша; в Оксанчиній косі, пам'ятаю, маком синіла стрічка... — „Чиясь файна молода буде", — подумав. А вона повернулася тоді до мене, засміялася:

— Отакої, паничу наш, — сказала, — на вулицю нівроку вам, навідується, а дров урубати, то... „хай тато".

Пожурила і пристрамила його тоді Оксанка; батько наче не чують цього — сива голова туркоче дітям якісь казкові слова:

— Ми вже того щастя не зазнаємо, а прийде, діти, ая... Та всім убогим людям дадуть землі..."

Надходила багата кутя, Святий вечір.

digitized by ukrbiblioteka.org

(Наступ Муравйова на село Руїни, десятий відповідає. Смерть Фавстового батька. Скрині. Хлипало у бур'янах зотліле село. Образ матері).

— „Надівай, Оксанко, стрічки Насті, в'яжи червоного пояса Яцеві".

(Змалювати до дрібниць сцени бою. На чолі загону — Прокіп Конюнюшина. Фавст - Конюшина збожеволів у карцері).

Сторожукове пильне око; заспане, пом'яте якесь, мов простирадло у повії, обличчя, мутні очі, особливі вуса, схожі на тоненькі ковбаси — (підливані), якісь тютюновим димом; у передніх яснах — два здорові, вовчі зуби, валькована шия...

Він, Сторожук, вклоняється Бейзерові:

— Хилий какой-то... — Сміється Сторожук.

Веселий він, звичайно, завжди в такі урочисті хвилини. Мугикає з пісні два рядки:

Нудить Сторожукові горілка, тоді йде ригати до раковини. Йому нагадують, що треба поспішати.

Камера. Фавст узяв з нар свою торбу, розв'язав її, підходить до Конончука, каже:

— „У вас, дядьку, хвалилися, син є? Але він увечорі не принесе сюди — прийміть мою, я буду вашим гостем сьогодні.

Він повертається до Клєнцова:

— „Не радійте, офіцере, з моєї страти... Пам'ятайте: „сотні полягуть, тисячі натомість стануть до боротьби..."

Маламет молився богові. Вечір, ніч.

Фавст нерухомо сидів годину, скоса дивився на всіх нас і тихо шептав щось, а далі підвівся, поспитав пана Яцьківського:

— Де, твоя, Яцьківський, кружечка з (орлами), га? Дайте мені води!

Голос зростав, переходив у шепотіння:

— Чуєте, Сторожук списки читає?..

Він ще припав був до відра й пив воду, але після цього, свідомого, здавалося нам, вчинку, — він уже не приходив більше до свідомости, він збожеволів.

Ловив руками повітря, ніби намагався смикнути за повід коня... Бігає по камері, гукає:

— Кіннота, на коні! До бою!..

— Хлопці, чий кінь збіжить з Іскрою? Сторожукові потрібна кров моя? Маєш її, пий!

Він ударив щиколотками по пругові дверей, розбив до крови руки і, на здивовання усіх, почав малювати на стіні велику літеру... Не скінчив, а знову гукнув на всю камеру:

— Кіннота, на коні! Рівняйся, до бою ладнайся!

На порозі камери стояв Сторожук. Він узяв Фавста за скривавлену руку, міцно стиснув її, глянув своїми мутними очима на всіх нас і вивів Конюшину з камери востаннє..

Камера заніміла з жаху.

У сусідній камері, „етапній", співали студенти — новаки ще нашої тюрми:

Ой, радуйся, земле,
Син Божий народився...

А Конончук держав у руках шматок хліба, що його дав йому Фавст з Поділля, і ридав.

2. 4. 1923.

digitized by ukrbiblioteka.org

10. Золоті соняшники

Петропавловська фортеця. Одиночна камера. Просто двері, в кутку біля дверей — парашка; ближче до глядачів: з одного боку ліжко, з другого стіл і стілець.

Полуботок хворий; він лежить на ліжку, підвівши голову і напружено думає, щось обраховує на пальцях. Грають куранти.

ПОЛУБОТОК. Сьогодні вісімнадцяте... Через тиждень — Різдво... *(Опускає голову і лежить хвилину непорушно).*

В коридорі чути брязкіт ключами.

ТЮРЕМНИЙ НАГЛЯДАЧ. *(Брязкаючи ключами, одчиняє двері й увіходить).* У-кху, кху, кху...

За дверима видко дяка, лікаря.

ПОЛУБОТОК. Хто там?

НАГЛЯДАЧ. Це я. Та прийшов дяк Родостанов, питає, чи не сердитимешся, коли він до тебе зайде?

ПОЛУБОТОК. Чого ж йому у в'язня питатися?

Наглядач виходить; за дверима шепіт, повторюється Полуботкова фраза. Знов одчиняються двері, увіходить дяк Родостанов і лікар-німець.

РОДОСТАНОВ. Здраствуй, Полуботок! А я тобі новину радісну приніс.

ПОЛУБОТОК. Яку новину? *(Підводить голову).*

РОДОСТАНОВ. Государ жалкує за тобою!... Почув, що ти хвораєш — лікаря свого прислав. От і лікар!

Лікар мовчки киває головою.

ПОЛУБОТОК. Царський лікар мені не пособить!

РОДОСТАНОВ. Ні, пособить... Обов'язково пособить! Він у нас хороший лікар! *(До лікаря).* Карло Іванович, подивися, допоможи пану Полуботкові!...

Лікар підходить до Полуботка, нахиляється.

ПОЛУБОТОК. Мені не треба лікаря! *(Лікар одходить на бік).* Скажи цареві, що у нього немає сили мені допомогти.

РОДОСТАНОВ. Та хіба ж я посмію йому так сказати? Карло Іванович, ану вийди за двері!...

Лікар виходить.

Слухай, Полуботок! Государя дуже хвилює твоя хвороба. Повинися перед государем... *(Полуботок одгетькує його рукою).* Повинися, прошу тебе! Ти ж знаєш який він? Одне слово йому скажи, тільки одне! І він тебе на руках носитиме!... Скажи ж. Ну, кивни мені головою, що згоден.

ПОЛУБОТОК. У мене перед ним вини немає.

РОДОСТАНОВ. Та хоч і немає, а ти повинись.

Полуботок мовчки робить знак, щоб той не докучав. Дяк виходить. І знов за дверима чути шепіт: „вини немає". Павза. Одчиняються двері й увіходять: Петро, а за ним дяк, лікар, наглядач.

ПЕТРО. *(Озирає камеру).* Де ти тут? Здраствуй, Полуботок!

Полуботок підводить голову.

ПОЛУБОТОК. Це ти, царю?

ПЕТРО. Я, я... а ти лежи, не підводься. Та як же пагано ви йому намостили!... *(До наглядача).* Принеси подушку йому в голови! *(!Наглядач вилітає в коридор).*

...Повітря погане. Вірні слуги не вміють догадатися... Скрізь треба самому доходити... *(Наглядач вертається з подушкою).*

(Родостанову). Допоможи йому... *(Дяк і наглядач підмощують подушку).* Вище, вище... так... добре; тепер не треба буде і підводитись...

digitized by ukrbiblioteka.org

Робить знак до дяка й інших, щоб вони вийшли. Вони виходять. Петро поволі сідає на стільці. Потім встає, підходить до ліжка, бере за руку Полуботка, лічить пульс і знов сідає.

ПЕТРО. Важко захворів?

ПОЛУБОТОК.. Важко.

ПЕТРО. У тебе серце болить?

ПОЛУБОТОК. Серце.

ПЕТРО. Дуже велика вага на ньому лежить. Треба цю вагу зняти...

ПОЛУБОТОК. А не так серце, як голова...

ПЕТРО. І голова болить дуже? *(Встає, кладе руку на Полуботкову голову, потім мовчки сідає).*

ПОЛУБОТОК. Ні, голова не дуже... тільки мозок страшенно напружений... і все одно думає. Удень, уночі, кожної хвилини — все про одно, про одно...

ПЕТРО. Ну, нічого, нічого... Відпочинь трохи. Це все такі хвороби, що пройдуть... пройдуть. Я тебе звільню; мої лікарі тебе вилікують; ти зовсім одужаєш і повернешся на Україну, а там сонце, свої люди... Там ти й забудеш, що хворав колись у моєму парадизі. Тут усі хворають — повітря таке...

ПОЛУБОТОК. Ти нагадав мені про Україну, царю... а мені сьогодні снилося, неначе зацвіли соняшники на Україні... А ти прийшов з драгунами і наказав їм рубати соняшники... Драгуни рубають, а з соняшників кров іде!... Я прокинувся і знов почав думати, думати...

ПЕТРО. Про що ти думаєш?

ПОЛУБОТОК. Про політику українських гетьманів...

ПЕТРО. А ти кинь про це думати. Тепер уже кінець твоїм думам сумним: ти знаєш, я прийшов миритися з тобою! Я люблю таких, як ти — розумних і чесних! Таких небагато у моїй державі, понеже хоч і обширна та дика і нелюдима єсть держава російська. Людишки все дрібні і своєкорисні. Скільки я на Олексашу Меншикова довіряв! А він мздоїмець і казнокрад. Вельяминов теж прокрався... А чесні і непідкупні у тюрмі гниють; не хочуть розділити зі мною відповідальність за кров... І я несу цю відповідальність сам, несу вагу важчу, ніж ти, Полуботок! Ти все знаєш про Ольошеньку, синочка мого першородного? Яка ж вага мені після цього залишилася! А зараз ти, Полуботок... хочеш збільшити мою вагу. Але ж у Ольошеньки розуму бракувало, а ти брат мені рідний не тільки силою, а й розумом: ти зрозумієш мене! Полуботок! Кидай невільницьке ліжко своє, поїдемо до сенату, станемо перед сенаторами і ти скажеш, тільки одне слово скажеш, що не зрозумів государя свого... Та й поїдеш тоді до Глухова гетьманом... не наказним, а справжнім, моїм заступником, ясновельможним гетьманом усієї України!

ПОЛУБОТОК. А Малоросійська Колеґія?

ПЕТРО. І Колеґія при тобі буде, — ти ж і президентом її будеш.

ПОЛУБОТОК. А буде скликана військова рада? А залишиться право вибирати гетьмана вільними голосами?

ПЕТРО. Цього не можна дозволити. Така вольність в одній частині держави, усю державу до загибелі довести зможе. Та й на що тобі ті вільні голоси, коли я, самодержець всеросійський, наставлю тебе гетьманом?

ПОЛУБОТОК. Вільні голоси не мені потрібні, а моєму народові.

ПЕТРО. Полуботок! Зрозумій, що щастя народу залежить не від волі, а від розумного уряду. Невже ж ми з тобою не зуміємо порозумітися, Полуботок?

Куранти грають.

ПОЛУБОТОК. Не зуміємо, царю.

ПЕТРО. Та чому ж?

digitized by ukrbiblioteka.org

ПОЛУБОТОК. Тому, що ти думаєш про те, як „Малую Росію“ к рукам прибрати, а я думаю про друге — як Україну зробити вільною.

ПЕТРО. Та зрозумій же, Полуботок, що ніколи вона не буде такою, як ти хочеш. Малая Росія суть частина єдиної великої держави Російської. І що захочуть, те й робитимуть з твоєю Україною государі московські. Пройде сотня років і не стане знаку на землі від ваших чубів та вольностей... Пройде сотня років — і малоросіянин, як капля води на другу, буде похожий на свого брата великоросіянина. І ніхто їх не зможе відрізнити. І тільки тоді, коли Україна забуде про своїх гульвіс запорізьких та крамольних гетьманів, тільки тоді вона знайде спокій і щастя!

ПОЛУБОТОК. *(Підводиться)*. В неволі щастя немає. Повергать народи в рабство і володіть рабами та невільниками єсть діло азіятського тирана, а не християнського монарха. Знай, царю, що той, хто покоштував волі, не буде спокійно ходити в ярмі!

ПЕТРО. По-твоєму держава єдина і неділима ярмо єсть? Нехай так! Невже ж ти гадаєш, що твій нарід і ярмо розірвати може?

ПОЛУБОТОК. Може.

ПЕТРО. Ніколи цього не буде! Я будую державу з міцної матерії і закріплюю кров'ю. Де ж та сила, щоб могла історію держави Російської вспять обернути?

ПОЛУБОТОК. Море народне! Згадай, як Хмельниччина повернула історію Речі Посполитої!

ПЕТРО. Цього в державі Російській ніколи не може бути! Уся Европа здивована з моєї роботи, а робота моя не на віки, а на цілі тисячоліття! Полуботок! Їдьмо до сенату...

ПОЛУБОТОК. Не можу.

ПЕТРО. Подумай.

ПОЛУБОТОК. У мене досить часу було, щоб подумати.

ПЕТРО. Я востаннє питаю тебе, Полуботок! Згоден, чи ні? *(Павза)*. Я жду. *(Павза)*.

ПОЛУБОТОК. Ні.

ПЕТРО. Ще раз подумай. *(Павза)*. Май на увазі: коли я вийду відціля без тебе, то ми вже з тобою не побачимося ніколи.

ПОЛУБОК. .Ні, царю, ми ще колись станемо з тобою перед вічним суддею: може він розсудить Петра з Павлом?

ПЕТРО. Не можеш крамоли викинути з голови?

ПОЛУБОТОК. Ні, холопом не хочу бути. Не хочу допомагати тобі нищити Україну.

ПЕТРО. *(Схоплюється)*. Про це я буду говорити з тобою у застінках тайного приказу. Коли по-доброму не хочеш повинитися перед своїм государем, то мусиш повинитися перед ним на дибі!

Петро встає швидко і виходить, а Полуботок безпомічно падає на подушку. Серед тиші чути важкі кроки в коридорі, наглядач просуває голову в двері й стежить за Полуботком.

ПОЛУБОТОК. *(Підводиться)*. Тепер мене чекає ще більша наруга, найжахливіша образа... диба... Господи, пошли мені смерть швидку! Дай умерти хоч на дибі, щоб не гнити в оцій домовині десятки років. Дай швидку смерть, Господи, щоб я не забув, за що умираю! *(Павза)*. А цар говорить, що його робота не на віки, а на цілі тисячоліття... *(Здавляє руками голову й схоплюється з ліжка)*. Так за що ж мені умирати на дибі? За вольності? *(Кидається з кутка в куток)*. За Богдана Хельницького, чи за Мазепу? Чи за нарід? Хто нарід? Галаган чи гультяї з моїх вінниць? А яке гультяям діло, що їх пан умре на дибі? Ні! Немає народу! Нема, не бачу... *(Пригадує)*. „Полуботок, скажи тільки одне слово, одне слово, що не зрозумів государя свого“... Сказати хіба одне слово? Повинитися? І записати себе

digitized by ukrbiblioteka.org

в історію рідного краю рядом з холопами... *(Здавлює голову)*. І буде написано: холоп Івашка Брюховецький, холоп Івашка Скоропадський і холоп Павлушка Полуботок... *(Кричить)*. Та ні! Не буде цього! *(Увіходить наглядач)*.

А це хто? Ти хто? *(Пильно придивляється до наглядача)*. Ти хто? *(Радісно)*. А! Це ти? Кость Гордієнко?! Кошовий війська славного запорізького?! Ти прийшов кликати мене до Орлика? Я піду з тобою. Піду! З радістю піду! Ой, як би ти знав, чого Москва на Україні наробила! Ходім! Ходімо до Орлика... Будемо боронити нашу волю! І нарід буде... Тьми тисяч народу! Ми його так розворушимо, запалимо таке повстання, якого й за хмельниччини не було! Згорить! Усе згорить, крім наших вольностей! О! Я тепер добре знаю, що воля міститься на кінці шаблюки! *(Робить рукою рух, ніби виймає шаблюку й махає нею. Раптом скрикує)*: Ой!... *(і падає)*.

НАГЛЯДАЧ. *(Кричить у коридор)*. Лікаря! Лікаря!

ГОЛОС РАДОСТАНОВА. Карла Івановича! Карла Івановича!

НАГЛЯДАЧ. Швидше! Швидше!

Увіходять: дяк Родостанов і лікар.

РОДОСТАНОВ. Що тут таке?

НАГЛЯДАЧ. Та, мабуть... *(Крутить пальцем коло лоба)*. Бігає, руками махає, мене не пізнає...

ЛІКАР. *(Підходить до Полуботка, нахиляється, слухає пульс, серце, хитає головою)*. Штарб... Гауптман помер...

Олекса Влизько

БАЛЯДА ПРО ЗАЙВІ ОЧІ

— „Сеїд-Магомет Рехи́м хан, Хіви й пустель господа́р,
мир його дому, а ласка неба хай буде йому на дар, —
про Хадо́на Мулу́-Музафа́ра, що був у Мецці на Айди-курба́н: —
він зламав закон шаріяту, — не схилив перед ханом тюрбан. —
Виконав пять і від сім до десять, а на шостому ступні став,
став зрадником бога на шостому ступні, — селя́ма хану не віддав.
Про нього ми всім правовірним та вірним слугам своїм,
що в місяць Шаба́н, у Шаба́на день відбудеться суд над ним.
Алах — світло небес і землі, — про це говорить кора́н,
волю його виконую я, — друг пророка — Рехи́н хан.
Так я — сказав Рехи́м хан, — Хіви й пустель володар,
і про це записано, й слово моє незрушне, — я акбар".
В місяць Шаба́н, у Шаба́на день, по намазі, в вечірній час
привели на площу Хадо́на Мулу-Музафа́ра, що вівці нас. —
Він був ходжа́ й Хадо́н і в Мекку на Айди-курба́н ходив,
але́ не мав ні пула́ й блох-дітей злидарства плоди́в.
Зробив правовірним селя́м Музафар і спитав його кази́-калян:
— „Що ти скажеш про те, над чим розгнівався — мир йому — хан".
Сказав Хадо́н Мула-Музафар: — „Хвала́ Ала́ху світів! —
Не хану судити мене, тобі ж, — рабу його й поготів,
Горе моє, о, хто збагне, душу поверне назад
З коренем вирвану, хто збагне, де вітчизни моєї сад. —
Пусто, пусто й де та кров, що гад з правовірних ссе,
так я питаю й усіх, що тут, і небо і землю, — і все".
Мовчать усі на землі й у небі й кази́-калян мовчить.
Чути, — далеко у тугая́х, — наполоханий птах кричить.
Мовчить пустеля й тьма фаланг, почувши овечий дух, —

digitized by ukrbiblioteka.org

кладе селям овечим слідам і робить обачнішим рух.
Небо мовчить і дурна зоря, не порушує тишу небес, —
соромливо зникає слідом за тим, як вогнений зробить скрес.
Витер Хадон Мула-Музафар порепаних губ пісок:
— „Куди подівся мого народу, тіла мого сок.
Посохлі губи — від крови мокрі, очі — від сліз сухі,
страждаємо ми голодні й босі, а за які гріхи.
Нас на землі ніхто не любить, не захищає ніхто. —
Над нами стоять аксакали й беки, — наші хазяї то. —
Захочуть, — шкуру здеруть і шаху в Персію продадуть. —
Це з нашої крови ж і нашого поту бучні каравани йдуть.
Бекам — оази, а нам — пустеля, і доля наша така,
що бекам — жінки, а нам товариство обдертого ішака.
І хан — не карає злочинців, — значить найбільший злочинець — хан,
хай буде над ним прокляття Бога, хай гноєм укриється ран.
Я був у Мецці на Айди-курбан і звуть мене люди ходжа,
я бачив багаті краї та землі, і плаче моя душа.
Бо всюди, всюди одна неправда, всюди та сама рука
багатого й жирного рве останні хліба шматки в бідака.
Але найбільш нещасна країна, — це рідна країна моя. —
Хай здохне володар її. — Ніколи не уклонюсь йому я".

БАЛЯДА САНТИМЕНТАЛЬНОГО УХИЛУ

І серце і розум сьогодні не влад.
В апатії суму пишу.
Над пульсом, над темпом англійських баляд

У пітьмі вечірній дрижу.

Сп'янілий метелик летить у вікно
І в мене — не кров, а вино.

Я дівчині з маками фарб на устах
В сутінках готую листа:

О, що я робитиму!? Ради нема
І ніч сантиментів німа!
О, що я робитиму!? Замкнено круг
І в ліриці зір — рівнорух!

Яку ж полюбити крім тебе!? Пусте!
Не знайдеш тих самих вій!
Хіба на коробці з-під пундиків, де
Намальовано профіль твій!

Губи твої, очі твої. —
Темна, гнітюча краса!
Вони не мої, вони нічиї,
В них спека пустель не вгаса!..

І все безнадійне десь ліворуч
Безжалісний бій хвилин...
Це знов перебої... Так муч же, муч
І в кров навантажуй полин!

digitized by ukrbiblioteka.org

Попробую стати байдужим, та, —
Чи змовкнуть мої уста
І ця нерозсудливо молода
В артеріях кров густа!?

Ось завтра відмпю й зітру іржу
І вітер її віднесе.
І вже не баляду-листа напишу,
А просто забуду все . . .

А дівчині з маками фарб на устах
В сутінках закінчив листа . . .

Метелик, що линув у темне вікно,
В саду загубився давно . . .

А серце і розум так само — не влад . . .
В апатії суму пишу.
Над пульсом, над темпом англійських балад
В астмічній тривозі дрижу.

Дмитро Фальківський

КОМУСЬ ДАНО . . .

Комусь дано діла творить великі
Що ниткою простягнуться в віки,
А з мене досить, що не був дволикий,
Що серця не міняв на мідяки;
А з мене досить,
що маленькі вчинки,
І пориви свої, й діла дрібні
Я не виносив продавать на ринки,
Мов той крамар в базарні дні.
І хоч тепер уже лягла утома
І борозни порізали чоло, —
Я все ж радий,
що кожну кому
В своїх піснях я напоїв теплом;
Я все ж радий,
що вмів співати просто,
Благословляючи людей і кожну мить,
Що моє серце, виснажене досто,
Учили прагнути,
горіти,
і любить.
Тому не заздрю я нічому і нікому,
Хай іншим їх незрівняні діла . . .
А з мене досить —
вміти вкласти в кому
Хоч би одну краплиночку тепла.

1929.

---

digitized by ukrbiblioteka.org

ОСІНЬ

І. Сіпові

На клаптики
незграбні
і нерівні
Покраяно дощенту небо все,
То за вітрами хмари мчать на північ,
Мов караван сполоханих гусей.
І гнуться дерева в якомусь божевіллі,
Покірні волі збуджених стихій,
Щоб перше золото, прибите цвіллю,
Жбурнуть землі, як дар осінній свій.
А потім пройде дощ . . .
Укриє пилом
І полетить воно в затишшя низини,
І там, безвільне, немічне й безсиле,
Лежатиме і ждатиме весни.

. . . . . .

Я не сумую . . .
Ні . . . Хай б'є у вікна
Краплистий дощ і шамотять вітри, —
Давно вже знаю я, що жить не вік нам,
Та не люблю осінньої пори.
І кожен раз, коли прокинусь вранці
І гляну на берез безлистий ряд, —
Пригадую чомусь я новобранців,
Що з фронту
не повернуться назад.
Мов лист берез, укриють їхні кості
Чужі піски чужих полів і лук,
І тільки вітер, залетівши в гості,
Над ними проспіва про біль розлук.
Та що їм до пісень,
до сліз матусі,
До туги сіл, до нарікання міст:
У золотій осінній завірюсі
Спадає лист . . .
Ридає лист . . .
Чи ж не тому в ці дні похмурі й сонні
Під рип осик,
під гайвороння крик,
Так хочеться мені,
щоб під віконням
Розцвів ізнов потоптаний квітник,
Так хочеться,
щоб в передгроззя грізні,
Коли дзвенить і грається луна,
Мої докори й нарікання пізні
Весіннє сонце випило до дна.

. . . . . .

Я не сумую . . .
Ні . . .

digitized by ukrbiblioteka.org

Хай б'є у вікна
Зів'яле віття й падає з дощем, —
Та все ж кумедно:
знають, що жить не вік нам
І думати —
„хоч би деньок іще".
І так в думках про завтра і сьогодні
Мінливий шлях пройти за кроком крок,
Аж поки не прошамкає походню
Життя,
немов на підпитку дячок . . .

Драматична студія ім. Л. Курбаса в Москві

В січні 1928 р. на пропозицію Костя Буревія у Москві при Українському Клюбі засновано „Товариство Друзів Українського Театру".

Товариство ставило собі за мету створення державного українського театру, який стояв би на рівні театрів України, а також державної хорової капелі.

Це вже була не перша спроба організації в Москві театру т. зв. нацменшостей, вже сім років, як там існували два жидівські театри — „Габіма" і „Державний Єврейський Камерний Театр", була також спроба відкриття білоруського театру, який своєю єдиною постановою „Царя Максиміліяна" викликав здивування і пошану в росіян. З українським театром справа стояла дуже кепсько.

На Україні „Березіль" був у розквіті, слава про нього пішла поза межі республіки, аж до Европи й Америки. Театральне ж мистецтво України в Москві (де на той час було 50.000 українців) було репрезентоване гопаками й низькопробними хорами. В найліпшому випадку згадувалося театрик Олексієнка „Муздраму" з „Грицем", „Хмарою" та „Сватанням на Гончарівці". На всі ці вистави дуже охоче ходили росіяни, матеріяльно театр просперував, здавалося, що все гаразд.

Але були ентузіясти, які невтомно боролися з халтурою, що розцвітала під маркою українського мистецтва. Ішли заяви до Головмистецтва, до Наркомпросу, висилано листи до Харкова з проханням допомоги відкрити театр. Оббивано пороги в українському постпредстві в Москві. Скрізь обіцювали допомогу, гроші, приміщення, стипендії.

Перш за все „Товариство Друзів Українського Театру" поставило питання про напрямок театру, про його керівництво. Кость Буревій звернувся листовно до Курбаса. Між ними зав'язалося листування, яке пізніше привело до співпраці в „Березолі". Курбас рекомендував на керівників студії свою бувшу асистентку Ганну Урсалову-Бегічеву і В. І. Інкіжінова. Запросили викладачів, провели іспити, сформували склад учнів і з квітня 1928 року театр-студія почала існувати.

Для того, щоб не губити зв'язку з рідною землею, кожного літа студія виїздила на Україну. Там студійці вперто працювали й поверталися до Москви з новими етюдами, пантомімами, гротесками. Кращі з них потім виступали в Українському Клюбі. Так за три роки побували в Ржищеві, в Стайках (Київщина), в Сорочинцях (Полтавщина).

digitized by ukrbiblioteka.org

Коли студія була в Ржищеві, приїздив у гості Курбас. Для нього зробили перегляд всіх студійних робіт. Роботою студійців Курбас був задоволений і прийняв на себе шефство над студією, яка з того часу стала носити його ім'я.

Навчання в студії було поставлене дуже поважно. Серед викладачів були такі люди, як Інкіжінов, Афонін, нар. арт. РСФРР В. Смишляєв (артист і режисер МХАТ II, бувший худ. керівник білоруського театру), Геворкіян — бувший викладач балетної школи при Великому Театрі. Кость Буревій викладав драматургію та українську літературу.

Майже всі студійці були українського походження, кількох з них привезли з України ще влітку — студія ніколи не пропускала можливости поповнити свій склад новими талантами. Більшість студійців не мали мешкань і жили гуртом — у колишній церкві, величезному порожньому приміщенні. Там була всього одна заля з грубкою посередині, вона служила студійцям і спальнею, і їдальнею, і клясою, і залею для проб. Більшість студійців працювала, дехто діставав від Наркомпросу стипендії, але всі жили надіями на майбутнє, на те, що незабаром театр визнають, дадуть залю і допомогу від держави. Тим часом обіцянки лишилися обіцянками. Систематично допомагали лише ЗПСУ (Земляцтво Пролетарських Студентів України в Москві) та Український Клюб. Викладачам не платили по кілька місяців, деякі з них відмовились від платні і працювали безкоштовно — віра й ентузіязм не зникали.

На кінець третього року існування студія вже мала в репертуарі кілька вистав: „Бенкет під час чуми' Пушкіна (переклад студії), „Родичі" за Косинкою, „Месник" за Полем Кльоделем та кілька цікавих пантомім (одна з них, „До і після" з музикою Ліста, заслужила особливого визнання). Цими виставами була думка відкрити новий театр.

Але сталося не так. 23. листопада 1930 р. на нараді при Секторі Мистецтв при Наркомпросі РСФРР постановлено зробити Українську Театральну Студію пересувним театром, що мав би працювати на периферії — в Сибірі, або на Північному Кавказі. В протилежному разі пропонували увійти всім складом до театру Олексієнка „Муздрама" і до репертуару включити, крім малоросійських мелодрам, ще й аітаційні п'єси Микитенка.

Це був нищівний удар.

На останніх зборах марно доводили студійці, що всі ці роки створювали вони не кадри для будьяких театрів, а творчий колектив, творчий ансамбль. Представник Наркомпросу РСФРР сказав коротко, що в Москві і Ленінграді не дозволено створювати ніяких нових театральних одиниць, що Український Театр з Ленінграду буде переведений до Ростова н. Доном.

Студія скінчилася.

До театрику Олексієнка увійшла незначна частина студійців. Решта розбрелись хто куди: одні пішли працювати в кіно, другі повернулися на Україну, треті лишилися в Москві й пішли до російських театрів. Троє найкращих опинилися на Донбасі і за кілька років випливли там режисерами.

Тут поміщуємо листа Костя Буревія до Леся Курбаса з 11. січня 1928 р. у справі організації вищезгаданої театральної студії. **О. Б.**

digitized by ukrbiblioteka.org

ЛИСТ К. БУРЕВІЯ ДО Л. КУРБАСА

Вельмишановний Товаришу!

Дехто з представників українського громадянства в Москві давно вже дбає про утворення тут серйозного українського театру. Досі з цього нічого не виходило, по-части по тій причині, що самі ініціятори не знали, як до цього діла підійти, а по-части через вороже ставлення російських бюрократів до українського театру взагалі й через індиферентне відношення малокультурних представників українських установ у Москві.

Тепер ця справа починає становитись на реальний ґрунт і можна сказати, що театр український у Москві буде, коли не в цьому році, то в слідуючому.

Коли цього року ми зіпсуємо цю справу, то на той рік вона вибухне з більшою силою.

Почуваючи, яка це серйозна справа, я не можу погодитись з тими товаришами, які гадають взяти за зразок білоруську Державну Студію, що існувала тут на чолі з Смишляєвим. Мені здається, що наш театр-студія в Москві повинен бути більш зв'язаним з українським театром взагалі й рости від нього органічно, не будуватись виключно на „варягах", а мати українську душу. В Москві ми можемо знайти багацько висококваліфікованих навчителів, можемо тут використати всі досягнення московської культури, але душі української для нашого театру ми тут не знайдемо.

Я боюсь (і буду з усією силою боротись проти цього), щоб не утворили тут якоїсь „копії з перекопії", другої студії Вахтангова або десятої студії МХАТ, що ніякої користи для українського театру не дасть і розвіється як дим (без душі) або буде поглинуте російською сценою. Воно так і станеться, коли на самому початку ми не знайдемо живої української душі, й не утворимо тієї атмосфери, яка потрібна для нормального й культурного розвитку в Москві українського театру.

Зараз ми утворюємо „Т-во допомоги укр. театру в Москві", яке повинно зібрати біля себе все живе й культурне, що може співчувати нашій ідеї. Гадаю, що коли буде в нас оце товариство, коли воно об'днає таких впливових людей, як Цурюпа, Буденний, Подвойський і тисячу або дві членів, то справа завмерти не зможе.

Але: що робити і де взяти оту „живу душу".

Будучи другом Вашого театру (хоч жадної вистави Вашої я не бачив), я приватно звертаюсь до Вас за порадою, щоб самому собі, як особі, що відіграє в цьому ділі ролю будіруючого ферменту, мати певну провідну думку, певну орієнтацію.

Що робити: студію, чи театр-студію.

Я всіх підбив на „театр-студію". Чому? А от: мені здається, що студія може тут цілком опинитись в руках російських спеців і буде без живої душі, а тільки з душею наймичкою, що умре, як тільки вийде річенець нотаріяльної умови.

Театр-студія, мені здається, більш буде зв'язаний з нашою культурою, з театром, і не буде штучно-утвореною базою на поверхні російського моря, особливо — коли ми зуміємо оточити цей театр стихією української культури, любови та товариства.

Чи правильна така позиція?

Як би там не було, але без Вашої допомоги нам не розв'язати

digitized by ukrbiblioteka.org

цілої низки питань, що будуть виникати на шляху українського театру в Москві.

Чи не могли б Ви дати нам хоч одного культурного режисера?

Чи можна рахувати на Вашу згоду — прийняти на себе художнє шефство над цим театром?

І ще одне питання: у Москві зараз Ганна Олексіївна Урсалова-Бегичева, Ваш колишній лаборант. Вона приймає активну участь у нашій справі. Чи будете Ви рекомендувати її в наш театр і на яку роботу? Коли буде Ваша рекомендація, то ми зразу почнемо орієнтуватися на її досвід, поки Ви не дасте ще когонебудь, поки не утвориться відповідний орган.

Справа тільки починається. Статут товариства подаємо на затвердження через тиждень. Наркомпрос обіцяє дати гроші в цьому кварталі. Нікого з театральних спеців ще не кликали, крім Бегичевої, що сама по своїй ініціятиві відограє у нас досить активну ролю. Бегичева пропонує зробити наш театр чи студію Вашою філією, пропонувала офіційно звернутись до Вас. Але в нас ще не вирішена справа про напрямок театру, навіть ще не обговорювалась і стоїть на черзі (буде дві доповіді). Тому я звертаюсь до Вас приватно з своїми запитаннями, що відповідь на них дасть особисто мені змогу правильно орієнтуватись у цій справі.

З пошаною

Кость Буревій.

11. I. — 28, Москва

Фернáн Сільва Бальдéс

З уруґвайської поезії

МАТЕ

Зимніє... Ніч пішла за гори,
Безцінний сімарро́н в цю мить.
У теплім сяєві аврори
Вода вже скоро закипить.

Люблю питво із мáте-зілля
Немов цю рівнину мою
І серед повного вдовілля
Соломкою із срібла п'ю.

Все наше небо, наші трави,
І дерева, і край ввесь мій
Сповнили запахом гіркавий,
Надранній сімарро́н-напій.

З еспанської мови переклав Роман О. Климкевич

Фернáн Сільва Бальдéс, уруґвайський лірик, ур. 1887 р., започаткував в уруґвайській літературі т. зв. нативістичний напрям. Виріс він межи ґавчо-пастухами над Ріо де ля Плята. Тут оспівує він південно-американський чай, який робиться з рослини мате, зветься сімаррон і п'ється серед ґавчів срібною руркою.

---

digitized by ukrbiblioteka.org

Олег Лисяк

Дзвони

(ПАМ'ЯТІ В. БІЛАСА Й Д. ДАНИЛИШИНА)

Місто було насторожене вже від учора. Було холодно і падав пухкий сніг. Вітер розносив його легенькі пелюстки і розкидав по львівському камінному бруку. В грудневому повітрі вичувалося щось особливе, щось наче якісь змішані флюїди протилежних почувань: любови й ненависти, гордости й погорди, співчуття і зловтіхи. Люди проходили, оглядаючись один на одного. В їх поглядах крилася або злоба, або якась неуступлива рішучість. На звуки мови їх погляди лагідніли, коли це була та сама мова, або кам'яніли і ставали гострі, як лезо меча, та наливалися барвою сталі, коли це була чужа мова. Тоді долоні затискались в кулаки і зуби прикушували уста.

Вражливою нотою нісся в повітрі грудневого полудня голос газетного хлопчака:

— Надзвича-а-а-а-йне вида-а-а-а... Вирок в процесі ОУН!... Надзвича-а-а-а-йне вида-а-а-а-...

* * *

Вчора й передучора я намагався просунутись на судову залю, але не вдалось. Кордони поліції пропускали тільки декого. Але я й без того знав, що діялося на залі, бо вчора один з моїх знайомих, не дивлячись на все, що нас ділило, розповідав з мішаниною подиву й нехіті в голосі:

— Я слухав їх останнє слово. Та це ж зовсім прості хлопці, це не інтеліґенти. Але я хотів би, щоб наші завжди вміли так триматись і в такому становищі так говорити. — Його голос дрижав наче передчуттям невблаганного прийдешнього. — Ви, певно, — казав він далі, — назвете колись вулиці у Львові їх іменами... А це тільки звичайні хлопці.

— Так, — сказав я з почуттям певної гордости, — це тільки звичайні хлопці.

* * *

Важка є ніч перед важливою подією в житті. Важка і довга. Важка є ніч, коли людина мусить пращатися з світом і мусить витримати до кінця. Не виявити слабости і не зігнутись в останній найважчій хвилині. Не показати ворогові слабости і не зігнутись перед ним, а зійти гордо зі світу і показати йому свою твердь і рацію. Це важко кожному в передсмертній годині — і старому і молодому, відомому і невідомому, невизнаному, простій людині — „звичайним хлопцям". Яка важка була ця ніч цим звичайним хлопцям!

Не пам'ятаю, що снилося мені тієї ночі. Не знаю навіть, чи взагалі мені щонебудь снилося, але добре пам'ятаю, що я кількакратно зривався з ліжка. До мене підходила мати, клала холодну руку на моє розпалене чоло і заспокоювала:

— Спокійно, синку, спокійно.

digitized by ukrbiblioteka.org

Я западав знову в томливий півсон і знову зривався — з думкою про двох „звичайних хлопців". Їм ніхто сьогодні не прикладе холодної руки до розпаленого чола, ніхто не заспокоїть їх і не промовить теплого слова, хоч вони стоять перед найважчою, бо останньою, хвилиною свого юного життя, коли смерть шкірить до них свої зуби. Вони там самотні — чекають останньої хвилини.

* * *

Ще була ніч і невідомо було, котра година, як раптом передранкове зимове повітря роздер могутній голос дзвона. Я зірвався з ліжка і насторожено слухав. Це гудів „Преображенський" з Краківської. Помалу розколихуючись, кидав він грізне бам! бам! бам! За хвилину відповів йому повагом срібний голос „Успенського" з Руської, а далі Святоп'ятницький з Підзамча, Святоонуфріївський з Жовківської. А за декілька хвилин в повітрі неслася могутня симфонія: Василіянський з Зиблікевича, Святодухівський з Коперника, Петропавлівський з Липчаківської та й інші долучились до них. Могутньо й грізно грали дзвони всіх українських церков Львова. І з Святоюрського Собору, що височів над містом, доносилися, понад усі, маєстатичні і владні вдари Святоюрського дзвона. Вони голосили, що двом молодим хлопцям кінчається життя, яке тільки що починало розквітатись...

* * *

— Вони чують їх, мамо, правда? Вони мусять їх чути...

Мама потвердила рухом голови. Не треба було слів. Вони чули їх напевно — ті два юнаки, що, мабуть, якраз тепер стояли десь там у холодному подвір'ї в'язниці з шнуром на шиї. Вони чули їх і раділи, що вони не самі, що вони не опущені, що з ними ввесь нарід, за який вони віддавали своє життя. Вони чули їх так само, як чули і

...їхні друзі, що присягали помсту...

...ті, що присягали боронити рідний край від кожного загарбника...

...ті, що забули вже розуміти звуки рідних дзвонів...

...ті, що їх батьки теж були „русінамі"...

Ці дзвони чув і бойовик, що стискав в руці зброю, готуючись до нових актів, чули їх денаціоналізовані Яськи-Івасі, чули ті, що за кільканадцять років мали воювати в рядах леґендарної армії, чули маленькі дівчатка, яким замість вінка з рути писалась у книзі життя відбезпечена ґраната в повстанському бункрі, врешті чули й ті, що в погоні за карієрою й вигодою загубили зміст своєї душі.

А мені здавалося, що моє серце вирвалось з грудей, стало серцем дзвонів і теж вдаряло в їх мідні боки, щоб віддати останній привіт двом хлопцям, які в тому часі, в темному, холодному в'язничному подвір'ї ступали останніми кроками свого життя і йшли на смерть...

Але вони не вмирали з почуттям самітности. Вони чули звуки дзвонів і знали, що з ними увесь їх нарід. І вмирали гордо, не схилившись перед ворогом.

---

digitized by ukrbiblioteka.org

АГАТА

Раз я бігла до ратуші хутко
подивитись, як палять відьом.
Раптом чую, гукає Марутка:
„Глянь, Ягато, красунь передом!“

Так самотно, розміряним кроком,
вбраний в шолом і в плащ голубий,
їхав він на коні, ясноокий,
а вродливий, мов Юрій святий.

Вже чимало пролинуло часу...
Ах, якби ж то знову хоч на мить
і коня і ту збрую-окрасу
й постать, серцю так знану, узріть!

День-у-день край віконця сиджу я,
осоружний я кужіль пряду.
Веретенце й думки серце труять,
і з метіллю гудять до ладу.

Ах, чому я, чому змарнувала
всі літа молодії, ади?!
Ах, чому я, чому не спитала,
як наймення і їде куди?

Тільки б звідати — й з воску відлиток
чародійно ім'ям охрещу.
Проти ночі в страховищі вкрито
тут закляття тихцем нашепчу.

І крізь свист, крізь гудіння вітриська,
шум на сполох березових віт
я почую так близько, так близько
повідомий вже тупіт копит.

І дарма, що я душу загублю,
що спасіння тоді вже нема —
я побачу його і як люблю
я скажу красуневі сама.

З білоруської мови переклала О. Лятуринська

digitized by ukrbiblioteka.org

Іван Ставничий

Сучасна перекладна література світу

На поняття і зміст літератури кожного народу складається не тільки оригінальна творчість письменників, але й перекладна. Ніяка література в світі не може відмежуватися китайським муром від решти світу, не може відсепаруватися „залізною заслоною" від інших національних культур і літератур. Добрі переклади в поважних літературах Заходу цінятся на вагу золота, вони мають велетенське культурне, мистецьке й виховне значення. Вагу добрих перекладів архитворів світового письменства належно розуміють і оцінюють культурні народи. Послідовно, в тих культурних народів також літературні перекладачі стоять нарівні з усіми іншими письменниками, належать на рівних правах, як письменники, до письменницьких товариств. Часами добрий перекладач ціниться там багато вище від пересічного письменника, як продуцента немистецької макулятури. Такі перекладачі як Август Вільгельм Шлеґель (1767—1845) і Людвіґ Тік (1773—1853), що придбали німецькому письменству зразкові та до сьогодні неперевершені переклади з Шекспіра, чи як Е. Порембовіч (1862—1937) і Т. Бой-Желенський (1874-1941), що дали польському письменству високоякісні переклади: перший з Данте „Божественної комедії", а другий з французької літератури (більше, як 100 архитворів), уславили свої прізвища в своїх національних письменствах саме головно як літературні перекладачі.

Безперечно, добрий перекладач має далеко більше значення й ціну, ніж слабкий, мірний письменник, який міг би виказатися навіть показним списком оригінальних творів, але ж . . . проминаючої вартости. Адже треба конче бути непересічним мовознавцем, тонким естетом і стилістом, а одночасно також літературознавцем та визнаватись у всій світовій літературі, щоб могти назватись і стати добрим літературним перекладачем.

У деяких народів перекладачі одного тільки Святого Письма на рідну мову записалися тривко в своїй рідній літературі і створили в ній небуденну подію, чи то навіть нову розпочали в ній добу його виданням.

В нас, на жаль, ще й досі немає належного зрозуміння, ні високої оцінки добрих перекладачів і добрих перекладів із світової літератури. Тут перекладача мають ще за когось у роді ремісника. Наслідок такий, що ми й досі не маємо деяких найчільніших архитворів світового письменства в перекладі на нашу мову, хоч ставимо себе на один рівень з іншими великими й культурними народами Заходу. В нас є бажання мати власну „велику літературу", але не чути бажань — мати переклади архитворів світового письменства та інших актуальних і літературно-вартісних творів аж до найновіших часів. А тим часом наш престиж як культурного народу вимагає, щоб ми мали якнайживіший звязок на цьому полі з широким світом! Що більше, нам треба придбати нашій літературі зокрема також переклади принаймні найвидатніших творів із письменств заприязнених з нами народів, як білорусини, словаки, литовці, вірмени, грузини, хорвати, словінці та інші.

Таким робом ми й заприязнені народи, а згодом, може, також інші, досі ще ворожі нам народи спонукаємо до відплатних змагань, так що їхні передові письменники й перекладачі подбають теж про добрі переклади з нашої літератури. А це зовсім не маловажне діло.

digitized by ukrbiblioteka.org

Коли ми дамо доказ поважного, об'єктивного і справедливого ставлення до чужих літератур, навіть неприязних нам досі народів, таких, із якими маємо „спори за межу", то це зможе вплинути в деякій мірі й на їхнє відношення до нас, навіть у політичній ділянці.

Дати статистичне зіставлення перекладної літератури, яка появляється в усіх країнах нашого земного ґльобу, це дуже важке завдання, яке вимагає великого апарату співпрацівників.

Така міжнародна установа, як ЮНЕСКО, що має 55 членів-держав, потребувала близько двох років на те, щоб зробити статистику перекладної літератури в світі за один тільки 1951-ий рік. І ця статистика показує, що в 44-ох державах перекладено загалом 17.000 творів.

На першому місці стоїть Західна Німеччина з числом 1,300 перекладних книжок. За нею слідують Франція, Італія, Японія і скандинавські держави, кожна з позицією тисячки перекладів. Північна Америка й Англія переклали тільки по 500 книжок. Найбільший консумент перекладної літератури, Західна Німеччина, визначила також найбільшу різноманітність мов, з яких перекладені були твори, при чому особливу увагу присвятила трьом скандинавським мовам.

Нема випадку, щоб дві держави виміняли між собою приблизно однакове число книжок. Нпр. в Італії переважає французька література, але у Франції — американська.

В Західній Німеччині найбільше перекладають з англійської літератури, особливо кримінальних повістей — таких авторів, як продуцентка таємничих і детективних повістей **Агата Крісті.** Найкращим твором між перекладами була — як у передніших роках — Біблія, або Святе Письмо Старого й Нового Завіту, а далі твори старинних греків і західних клясиків.

З-поміж сучасних авторів з літературним значенням першенство мають такі, як американський реалістичний повістяр **Джон Стайнбек** (*1902) — 18 назов, англійський філософ культури **Бертранд Рассел** (*1872) — 16 назов, американська письменниця й нобелівська лавреатка з 1938 року **Пірл С. Бак** (*1892) — 14 назов, і німецький повістяр жидівського походження (нобелівський лавреат із 1929 року) **Томас Ман** (*1875) — 13 назов перекладами на інші мови. Держави, які взагалі дуже мало перекладали, робили при тім дуже часто цікавий і уваги вартий вибір: В Іраку перекладено перший раз на перську мову „Робінсона Крузо". В Індії вперше перекладено „Графа Монте Крісто" **О. Дюма** батька, та „Мадам Боварі" **Ґ. Фльобера.**

З поетів на першому місці стоїть німецький поет **Райнер Марія Рільке** (1875—1926), який і в українській мові дочекався в перекладі окремих книжкових видань.[1]

В дитячій літературі перед веде „Пінокіо" К. Кольоді (вл. Карльо Льоренціні, 1826-90, італійський письменник для дітей, що в 1882 р. у Фльоренції подарував Італії та світовому письменству життєво-правдиву і з морального погляду дуже здорову книжку для молоді про пригоди веселого маріонеткового дерев'яного хлопчика Пінокіо), а потім казки братів Ґріммів та казки Андерсена.

Ось такий стан на полі перекладної літератури в світі в 1951 р. та приблизно загалом у нашій сучасності.

---

[1] Б. Кравцева „Речі й образи".

digitized by ukrbiblioteka.org

Є. М.

З нотатника

13. XI. 54. Вийшла книжка відомого польського поета (і маловідомого блискучого публіциста) Юзефа Лободовського під навязаним до традиції наголовком „Złota Hramota". Не в чисто-літературнім аспекті лежить майже „історична" вага цієї польської публікації: про літературну вартість книжки великих дискусій не може бути — то є твір справжнього поета. Як політичний жест поета, книжка мала б викликати враження, отже ряд статтей і відгуків. Але, переглядаючи пресу, не зауважуєш ані великого шуму, ані виразніших навіть нотаток, скоріше — мовчання. Особливо — що є дивним і, боюся, дуже прикметним зі сторони поетових компатріотів...

Хто зупинявся над т. зв. польсько-українськими (українсько-польські — більш нам знані) проблемами, того те мовчання не заскочить і, в кожнім разі, особливо не здивує.

Політичний жест поета був замірений, тверезо кажучи, на чудо, бо на зрушення якже задавнених психо-історичних комлексів... І тиснуться спогади — такі недавні...

У Варшаві, в часі польської державности, можна було купити на вулиці не лише ту російську пресу, що її видавали з воєводських „фундуши диспозиційних" у Львові й Вильні, а й паризькі „Послєдніє Новості" чи ризьке „Сєводня". Лише української преси, що відбивала життя многоміліонової „мнєйшосці народовей", — ніде дістати не було можна. Що більше, якби якийсь дивак запитав був у кіоску напр. про львівське „Діло", то на нього подивилися б не лише, як на божевільного, але й дали б знати найближчому поліціянтові.

У Варшаві існував постійний російський театр, утримуваний, до речі, за гроші волинських дідичів, нащадків одного з полковників Козацької Доби (Гуляницького), очевидно, вже „Ґуляніцкіх" і, очевидно, вже „русскіх".... Але, коли захоплений Л. Українкою той самий Юзеф Лободовський, перекладаючи „Лісову пісню", просив мене, українця(!), намацати ґрунт в театральних колах Варшави, щоб ту річ виставити, то, при всіх моїх звязках у мистецькому світі, навіть ліберально-соціялізуючий бл. п. Ярач (тоді режисер робітничого театру) на те не рішився. Не міг: „Дуже мені прикро, але з того нічого не вийде". Навіть модний тоді „волинський реґіоналізм" тієї речі Лесі Українки (на що перекладач саме покладав надії) не поміг. Що ж було думати про „Камінного Господаря" чи інші світової тематики твори нашої великої письменниці!

Може колись Володимир Бончковський напише хоч би про ті „консеквенції", що потягнув — для нього особисто — вихід першого числа „Бюлетеню Польсько-Українського"...

„Дзіч козацка" XVI—XVII ст., „гайдамаци" й „різуни" XVIII ст. доповнено було новітніми окресленнями, як „вивротовєц" і „за нємєцкє пєньондзе", але психологічний зміст тих формул залишився від XVI ст. незмінний. Той зміст лише дивно ускладнився нестримною симпатією, ба, навіть якоюсь масохістичною любовю до всього, що „російське". Самого слова „українець" вистарчало: воно було само в собі кримінальним і викликало в польськім суспільстві якусь аж „істінно-русскую" лють.

І ще один спогад, порівняно, найпізніший.

Під час німецької окупації до варшавського трамваю (ч. 9, десь

digitized by ukrbiblioteka.org

в Алеях Уяздовських) входить низенький вояк в німецькім мундурі з типово середньо-азійським обличчям — туркмена, казаха, може просто монгола: скісні очі, величезні вилиці, бронзова барва шкіри, низький ріст . . . Але дві типові варшавські „панюсі", з кепсько зафарбованими зморшками на дриглястих лицях, штовхають одна одну і шепочуть: „Попатш, пані, — українєц!"

. . . Справа з участю „українців" у варшавському повстанні, либонь, висвітлена (була стаття в паризькій „Культурі" з документальними даними). Але це не перешкодило дуже відповідальному польському політикові в своїй, позатим, прекрасно написаній книзі спогадів знову писати, що когось там — у часі варшавського повстання — „забили українці", „українці", як річ сама собою зрозуміла, натуральна. На запитання, чи то справді були українці, автор з переконанням відповідає: „На жаль, без сумніву, то була т. зв. Бриґада Камінського, складена з самих українців". Подивившись уважніше на мій вираз обличчя, польський політичний діяч додає, якби „на потіху": „Але то все були совєтські українці". . .

Хотілося щось нагадати про ту „Бриґаду Камінського", про її ватажка (з таким „типово-українським" прізвищем!), про її склад, про що подавалося в „Культурі" в згаданій статті. Хотілося ще щось додати . . . Але є речі, наразі, безнадійні. Є речі в „польсько-українських" взаємовідношеннях, що вимагають — саме — чуда. Не менше.

А в чудо спроможні вірити лише поети. Хай же Бог поможе Юзефові Лободовському заховати цю віру поета — до кінця.

Лев Шанковський

Україна під німецьким чоботом

(Закінчення)

І, врешті, ще один аспект німецької політики в Україні вимагає насвітлення. Це аспект безглуздої терористичної політики у відношенні до українського населення, яке, як-не-як, прийняло німецьку армію з отвертими раменами й помагало їй на кожному кроці. Для німців не було найменшої рації перемінювати оце прихильне населення у ворогів. Проте, порівнюючи себе із слов'янськими народами, а передусім з українським народом, німці прийшли до висновку, що, беручи до уваги приріст слов'ян, чисельна пропорція між німцями і слов'янами значно зміниться на користь цих слов'ян уже впродож кількох десятків літ. Виходивши з цього засновку, німці рішили використати війну для того, щоб за всяку ціну завдати смертельного вдару слов'янським народам. Для тієї мети вони почали застосовувати різні експерименти, що мали довести до фізичного послаблення, або навіть винищення даного народу. Таким чином німецька окупаційна політика була особливо жорстока в окупованих слов'янських країнах (Польща, Югославія, Білорусь, Україна). На Україні ціла низка німецьких заходів мала на меті фізично винищувати український нарід. До таких експериментів належали: а) штучний голод на українських землях (Підкарпаття, 1941 р., Харків, зима 1941—1942 р.), б) приділи харчів для міського населення, що були глумом над мінімальним прохарчуванням людини,[19] в) заморювання голодом і пошестями українських поло-

---

[19] У Райхскомісаріяті 300 гр. хліба (денно), 600 гр. пшона або гороху і 60 гр. олії, на місяць.

digitized by ukrbiblioteka.org

нених,[20] г) насильне вивожування українського населення на примусові роботи до Райху, ґ) виселювання українського населення з прадідівських земель, д) вживання українців на гарматнє м'ясо шляхом набору „добровольців" до різних гітлерівських формацій, е) жахливий терор у відношенні до українців, масові розстріли й убивства українського населення. „Стародавній Рим стрепенувся колись", читаємо в підпільній брошурі з 1943 р., „зустрівшись з терором диких тевтонів, предків сьогоднішнього наїздника на українські землі". Але сьогодні український нарід переживає куди більші страхіття. „Хоч ще не загоєні рани, завдані йому московським большевизмом, хоч ще в пам'яті його свіжими залишилися страхіття, знущання і лютий терор большевиків, голод в Україні, жертви ГПУ і НКВД", український нарід „переживає нечуваний терор німецьких окупантів, що хоче арештами, розстрілами і шибеницями фізично знищити його, подаючи та стискаючи руку большевицької Москви. **Спряглися обидва імперіялізми, щоб стерти з лиця землі український нарід"**, пише підпільний автор.[21]

Шефові СС і начальникові ґештапо Гайнріхові Гімлерові наказом „фюрера" була доручена особлива „місія" на Сході. В її межах Гімлер мав право діяти цілком незалежно і самостійно. На чому ця „місія" полягала, видно найкраще з заяви самого Гімлера в липні 1942 р.: „Не є нашим завданням на Сході германізувати населення за старими зразками, цебто накидати цьому населенню німецьку мову й німецькі закони. Нашим завданням є подбати про те, щоб на Сході населення було німецької, германської крови."[22] Звичайно, щоб це осягнути, треба було місцеве населення знищити. У виконуванні цього завдання Гімлер виявив себе безмежним циніком. Ось які засади викладав Гімлер перед генералами вермахту 4. X. 1943 р.: „Ми — СС, мусимо ставитися льояльно, чесно і по-братерськи до тих, хто належить до нашої раси, і тільки до них. Що переживають росіяни, мене абсолютно не турбує. Якщо десятки тисяч російських жінок повмирають від виснаження, копаючи протитанкові рови, то мене це цікавить настільки, наскільки ці рови потрібні для Німеччини . . . Але не треба бути жорстоким без потреби. Ми, німці, єдиний народ у світі, що ставиться культурно до **тварин,** і ми мусимо так само ставитися до людей. Але давати ідеали людям чужим ми не маємо права, бо цим ми зготували б нещастя для наших внуків і правнуків".[23] Звичайно, під росіянами Гімлер розумів теж українців.

Вірним помічником Гімлера у проводженні політики знищення українського й інших слов'янських народів були Мартин Борман і ген. Кайтель. Гімлер, Борман і Завкель були головними організаторами широкозакроєної людоловлі українців на примусові роботи. Борман видав цілу низку наказів, в яких він доручав партійним керівникам погану поведінку з полоненими. Наказом з 5. XI. 1941 р. заборонив він військові похорони для полонених. Наказом з 25. XI. 1943 р. доручив партійним керівникам зголошувати всі випадки лагідного трактування полонених. Знов же наказом з 29. I. 1943 р. доручав уживання зброї, або биття у випадку непослуху. Ген. Кайтель підписав відомий наказ Оберкоммандо дер Вермахт з дня 8. вересня 1941 р. у справі трактування совєтських полонених. Цей наказ викликав спротив збоку шефа Абвери адм. Канаріса, який звернувся

---

[20] За підрахунком українського підпілля, в 1941—1942 рр. згинуло в цей спосіб 160.000 українських полонених.

[21] І. М. Коваленко: Цілі й методи німецької імперіялістичної політики на окупованих теренах. 1943. Видання ред. „Ідея і Чин" органу ОУН. 48 ст.

[22] Нюрнберзький процес: Документ 2915 PS US-306 цитований у присуді.

[23] За: Raymond Cartier: Les Secrets de la Guerre devoilés par Nuremberg. Fayard, Paris (1946), pag. 280.

digitized by ukrbiblioteka.org

з відповідним меморандумом до Кайтеля. На цьому меморандумі Кайтель власноручно написав таку резолюцію: „Сумніви (Канаріса) виникають з вояцьких уявлень автора про лицарську війну. В цьому випадку йде про знищення ідеології. З цієї причини я схвалюю і підтримую всі заходи".[24] І для знищення „ворожої" ідеології нацисти тисячами винищували людей, що теж були ворожі тій ідеології, але належали до іншої раси. Восени 1941 р. Розенберг створив комісію з туркестанців і кавказців, яка мала відвідати табори полонених і відокремити турків і кавказців, щоб з них створити національні леґіони. Після об'їздки таборів, оця комісія ствердила, що СС вже вимордували велику кількість полонених з Кавказу й Туркестану. В одному таборі біля Ченстохови оця комісія знайшла тільки 2.000 полонених з 30.000, які були в тому таборі. Решта згинула з голоду, від пошестей і розстрілів.[25] В жовтні 1942 р. Розенберг написав меморандум до Гітлера в справі полонених, в якому є таке ствердження: „Це вже більше не секрет, і для нас і для ворога, що сотні тисяч совєтських полонених згинули в наших таборах з голоду і від пошестей".[26] Німецький СС Еріх Керн малює в своїй книжці „Танок смерти" таку картину: „В полудне наступного дня прийшов наказ з дивізії, що всі полонені, які впали в наші руки впродовж останніх трьох днів повинні бути розстріляні у відплату за нелюдські жорстокості, поповнені червоною армією в нашому секторі. Трапилось так, що в ці дні ми взяли дуже багато полонених і таким чином ми мусіли розстріляти 4.000 людей. Вони ледве подивились на нас, коли перекладач сказав їм, що їх чекає.

І так вони ставали по вісім у ряді над протитанковим ровом і їх скошували вогнем кулемета. Коли вони падали до рова, якби під ударом велетенського п'ястука, нова вісімка вишиковувалась на рові. Було дивно й незрозуміло дивитись, як поводились ці люди в останні хвилини свого життя . . . Один зняв з себе свій плащ і склав його в кісточку й поставив сумно на землі . . . Інші курили свою останню цигарку, яку спокійно скручували з кусника газети . . . Ніхто не писав останнього листа додому, ніхто не плакав.

Раптом, зовсім несподівано, один з них, високий грузин, або осетин, схопив рискаль, що лежав біля нього, й блискавично вдарив ним по голові — не німецького вояка, що стояв поруч, але большевицького комісара. „Большевицька собака", прохрипів кавказець, важко дишучи.

Капітан, що керував розстрілом, підійшов до нього.

— Ти офіцер?

— Да, — відповів кавказець.

Капітан завагався.

— Ходи зі мною, — сказав, стараючись випхати кавказця за свою автомашину. Кавказець зрозумів, що цей хоче його врятувати від розстрілу і гордо випрямився.

— Наш фронт там! — сказав помалу, показуючи на розстріляних товаришів. Кинув спокійно цигарку і пішов над рів, щоб станути з черговою вісімкою."[27]

---

[24] Матеріяли нюрнберзького процесу оприлюднені в присуді. Диви: The Trial of German Major War Criminals. London. (H. M. Stationary Office).

[25] Див.: Торвальд: Wen sie verderben wollen . . . pag. 72.

[26] Див.: Фішер: Opposition to Stalin, page 44-45.

[27] Див.: Erich Kern: Dance of Death. Charles Scribner's Sons, New York. 1951. Ст. 60-61. Оригінал у німецькій мові: „Der grosse Rausch" появився в Цюріху в 1948 році. Керн був приділений до 1. Української Дивізії і брав участь в бою під Бродами, вийшов зі своїми українськими вояками з окруження й перебився на Мадярщину. У своїй цікавій книзі Керн тепло згадує українців та вірно насвітлює українську справу.

digitized by ukrbiblioteka.org

Винищення полонених, яке нацисти вважали першим етапом у боротьбі проти народів Сходу, захопило теж значну кількість українців, які здебільша добровільно піддавались німцям, щоб від них дістати зброю й воювати за звільнення своєї батьківщини. Проте, на цьому знищенні не скінчилось. В боротьбі „рас" в Україні розстрілювали пізніше цілі українські родини з дітьми. Розстрілювали не тільки звичайні поліцисти, чи есеси, але й високі німецькі достойники, як напр., ґебітскомісар Мюллер з Крем'янця. Розстрілювали українців тоді, коли Сталін погрожував, що винищить усіх українців за „співпрацю" з німцями. Німці й большевики збратались в одному, у винищуванні українського народу.

Тимчасом німецькі окупанти щораз міцніше прибирали до своїх рук загарбані українські землі. Ліквідували українську адміністрацію і на її місце заводили німецьку. У Львові, столиці дистрикту Галичина, засів німецький губернатор, зразу Ляш, а потім Вехтер. У райхскомісаріяті появились німецькі генеральні комісари й ґебітскомісари, які ступнево перебирали адміністрацію. Ліквідували українську народну міліцію, яку в Галичині перемінили на т. зв. українську допоміжну поліцію, а в райхскомісаріяті в т. зв. українські „шуцманшафти". Разом з органами німецької цивільної управи наїхали вже й до менших осередків команди „СД", цебто „Зіхергайтсдінсту" й різношерсті загони німецької поліції („Опо", „Кріпо", „Шупо", „Ґештапо"). Німецька адміністрація з поліцією почала громити всякі вияви українського незалежного життя. Заборонила діяльність відновлених українських економічних установ (Вукоопспілка, кооперативи, банки), розігнала „Просвіти", погромила незалежну українську пресу („Українське слово" й „Літаври" — Київ, „Дзвін" — Кривий Ріг і багато інших), при чому нерідко розстрілювала всіх редакторів і співробітників („Дніпрова Хвиля" — Кременчуг), закрила українські школи, українські профспілки, українські товариства, навіть такі, як „Український Червоний Хрест", або „Жіноча Служба України", відновлені українські спортові товариства, наукові установи Української Академії Наук. Цей розгром — це не була звичайна заборона діяльности, але жахливий терор, звернений проти всього, що мало національне українське обличчя.

Звичайно, своїм найгрізнішим ворогом в Україні, не без підшептів збоку своїх московсько-большевицьких коляборантів, німці вважали українські націоналістичні організації. І тому, коли німці покрили вже українські землі мережею своєї адміністрації й поліції, вони рішили вдарити з цілою силою по обох відламах ОУН. В першу чергу вони рішили не допустити українських націоналістів із Західної України до осередніх і східних земель. З тією метою вони вже в літніх місяцях 1941 р. почали виловлювати членів „Похідних груп" на ОСУЗ і СУЗ і примушувати їх вертатися на захід. Коли ж це не помагало, вони почали їх виарештовувати, а подекуди й винищувати. „Похідні групи" перейшли в підпілля.[28]

15. вересня 1941 р. німці вдарили з цілою силою по ОУН під керівництвом Степана Бандери. По всіх місцевинах України, зокрема у Львові, ґештапо виарештувало тисячі членів цієї організації. Багато з них почало тоді свою мандрівку по німецьких тюрмах і концтаборах. Багато з них повішено, або розстріляно. Багато пропало без вістки. Не один згинув від ґештапівських тортур, чи виснаження. Жертви ОУН під керівництвом Степана Бандери в цьому першому ударі були дуже великі.

---

[28] Діяльність „Похідних груп" на ОСУЗ і СУЗ висвітлена ще цілком недостатньо з українського боку. Досі появились тільки фрагментарні спогади Никона Немирона, Зиновія Матли, Євгена Стахова і Миколи С. Чарторийського. Бракує аналітичного опрацювання. Українським авторам буде прикро, коли аналізу дії похідних груп прочитають вперше в обширній книзі про „Український націоналізм" під час II. світової війни американського автора Джона А. Армстронга, що незабаром появиться.

digitized by ukrbiblioteka.org

У Миргороді, на Полтавщині, впав від німецької кулі Микола Лемик-Сенишин, заступник краєвого провідника ОУН, колишній атентатник на совєтського консула у Львові.

В Кременчузі поклав свою голову редактор „Дніпрової Хвилі" Петро Щепанський, а поруч з ним ще 28 українських самостійників.

В житомирській тюрмі німецькі окупанти застрілили членів обласного проводу ОУН: Василя Хому і Миколу Кравса, а на вулиці міста згинув від німецької кулі обласний провідник Роман Марчак.

В Кривому Розі впала жінка-революціонер Ганна Максимець і криворіжчани: інж. Сергій Шерстюк, поет Михайло Пронченко і співредактор місцевої газети „Дзвін" Іван Потапенко.

На Волині згинули Гриць Максимюк-Кайдаш і Йосип Бродич, а в Джанкой на Криму Михайло Любак, Роман Бардахівський і Степан Ванькевич.

У Києві розстріляли Василя Щирбу, Петра Сандецького, Панька Сака-Могилу, краєвого провідника ОСУЗ, який під час першої большевицької окупації прибув до Львова на посаду шкільного інспектора й поповнив ряди ОУН. На вулиці Києва від куль енкаведиста на німецькій службі згинув визначний український революціонер Дмитро Мирон-Орлик.[20] В далекому Сталіно віддав своє життя стриянин Степан Держко. У Вінниці розстріляли Омеляна Липового і Осипа Брижака. В Кам'янці Подільському — Володимира Біланюка, Богдана Котиса й багато інших.

В тюрмах і концентраційних таборах згинули: проф. Андрій Марченко, визначний революціонер і письменник Волині, мгр. Дмитро Яців, відомий кооператор і громадський діяч, д-р Олекса Бандера і Василь Бандера — рідні брати Степана Бандери, Юліян Петречко — один з провідників українського робітництва, Іван Равлик, визначний член ОУН (дружину Равликову — Мирославу Глинянську і її матір розстріляли німці, а батька з другою дочкою арештували й вивезли большевики).

Також в 1942 році в масових розстрілах згинуло багато визначних членів ОУН. Серед 52 розстріляних у Чорткові дня 27. листопада 1942 р. згинули д-р Олекса Коссак, о. Павло Витвицький, мгр. Василь Мельничук, інж. Роман Сельський, інж. Василь Попель. Серед 28 розстріляних того ж дня у Львові згинули Омелян Лапунька, Володимир Дерев'янко, Лев Опарівський, інж. Богдан П'ясецький.

4. грудня 1942 року згинув у Львові, закатований у тюрмі, краєвий провідник Іван Климів-Легенда. Трохи пізніше в берлінській тюрмі закатували Володимира Федака-Граба.

Про цю акцію писав визначний член німецького окупаційного апарату на сторінках „Сучасної України" таке: „Для акції проти ОУН вибрано трохи пізніший момент, а саме поширення вістки про вбивство Сеника й Сціборського в серпні 1941 р. у Житомирі.[30] Та ще пізніше всю

---

[20] Вбивника, що був у товаристві гештапівця, застрілили на вулицях Києва члени „Дружини Українських Націоналістів" під проводом пізнішого к-ра УПА Захід — полк. Василя Сидора-Шелеста.

[30] Визначні члени ОУН під керівництвом полк. Андрія Мельника — полк. Микола Сціборський та сотн. Омелян Сеник Грибівський згинули на вулицях Житомира дня 30. серпня 1941 р. Провід ОУН під керівництвом полк. Андрія Мельника обвинувачував і обвинувачує у цьому злочині „бандерівців". Комунікатом з дня 5. вересня 1941 р. Провід ОУН під керівництвом Степана Бандери заперечив яку-небудь участь у цьому вбивстві. Большевики записують це вбивство на рахунок „патріотичних елементів" Житомирщини (див. „Житомирщина під німецькою окупацією", вид. Обкому КП(б)У, Житомир, 1946 р.) Погодитись можна в одному, що вбивства цього доконали маститі й рафіновані вороги української державности.

digitized by ukrbiblioteka.org

акцію арештів мотивовано з німецького боку цією подією, мовляв, німецьке втручання в цю справу було потрібне, щоб запобігти вибухові вбивств та замахів. Але таким з'ясуванням суперечить обставина, що ще до вересня німці робили спроби змусити членів львівського уряду відкликати червневий акт проголошення. І дальше: „З політичного погляду . . . ця акція означала можливо найбільш вирішальні й найфатальніші заходи, які застосувала німецька поліція в Галичині, і то всупереч застереженням та добрим порадам деяких зорієнтованих у східній проблематиці німців. Ця політика в самих уже основах підірвала довір'я українського населення до німецької політики, і то не на якийсь короткий час, але надовго".[31]

Після удару по ОУН під керівництвом Степана Бандери, прийшла теж черга на ОУН під керівництвом полк. Андрія Мельника. Перші жертви цієї організації впали в зв'язку з Базарською маніфестацією, яку влаштували „мельниківці" в Житомирщині в листопаді 1941 р. Тоді німці виарештували кількасот учасників маніфестації і велике число членів організації. В Житомирі розстріляли 120 осіб, у тому багато членів. Розстріли відбулися також в Радомишлі, Коростені, Базарі. Зліквідували цілковито житомирське обласне управління та провід ОУН житомирської области на чолі з Орищенком і його дружиною. В Києві першою згинула група членів на чолі з Романом Бідою, колишнім учасником бомбового замаху на „Таргах Всходніх" в 1929 році. В грудні заарештували Івана Рогача, б. секретаря през. о. Августина Волошина, Петра Олійника, Ярослава Оршан-Чемеринського і розстріляли десь у січні. На початку лютого 1942 р. в Києві відбулися масові арешти. На цей час загинули десятки націоналістів: інж. Михайло Теліга, його дружина, визначна поетка Олена Теліга, закарпатський поет Іван Рошко-Ірлявський, наддніпрянець проф. Констянтин Гупало, автор відомої п'єси „Ґріюмф прокурора Дальського", що саме йшла з великим успіхом у Львівському театрі, і багато інших. Терор проти ОУН під керівництвом полк. Мельника швидко поширився на всю Україну. Гинуть місцеві націоналісти: інж. Світличний у Харкові, голова міської управи в Полтаві — Борковський, голова Вукоопспілки в Києві — інж. Перевертун, проректор київської політехніки інж. Тодот Чередниченко, ректор львівського університету ім. І. Франка проф. Биченко, голова київської Обласної споживчої спілки Бондаренко (з дружиною й дітьми), голова міста Києва проф. Багазій та голови районових управ: проф. Махиня, Євген Форостівський зі своєю дружиною, п. Рудь, п. Чеверда, інж. Романів, проф. Лазоренко (директор Медичного інституту) й багато українців, що працювали в громадських установах.

Впродовж цілої німецької окупації шалів теж масовий терор у відношенні до українського населення. У квітні 1942 року в Кам'янці Подільському німці розстріляли за „співпрацю" з большевицькими партизанами около 160 осіб, головно українських самостійників. Тоді загинули в Кам'янці Володимир Біланюк-Вій, родина Кухаруків (батько, мати, дочка, син) з Дунаївців та багато інших. Окремо розстріляли ще 40 українських шуцманів, за те, що не зуміли розбити партизанської банди.

Інший масовий розстріл відбувся в Цумані на Волині. Дня 27. листопада 1942 р. приїхало до Цуманя ґештапо й почало арештувати людей. Наступного дня розстріляли біля в'язниці 22 особи (9 чоловіків, 7 жінок, 6 дітей) з сіл Оржів та Олика та 3 людей з Деражна. Цього ж дня розстрі-

---

[31] Див. „Німецькими очима", серія статтей в „Сучасній Україні", Мюнхен. ЧЧ. 1/26, 2/27, 4/29, 14/39, 16/47, 21/47, 22/48. Автор цих „Спостережень про повстання, структуру і дії українського підпілля" — це колишній високий урядовець німецького окупаційного апарату в Галичині.

digitized by ukrbiblioteka.org

ляли ще 32 особи з Цуманя. Ями для розстріляних мали копати українські „шуцмани", але вони відмовились. В'язнів до розстрілу виводили роздягнених. Троє-четверо німців вели жінку з дітьми, дівчат виводили по одній, а мужчин брали вдвох під руки, а третій ішов ззаду. Дня 1. грудня 1942 р. розстріляли знову 7 осіб з Оржева, а потім ще 5 осіб з Башликів.

Дня 4. листопада 1942 р. німці оточили теж село Клобучин на Волині. Інша група німців зайшла в село і зігнала всіх людей на сільський майдан. Потім почали викликувати окремі родини і, викликавши так 23 родини (около 150 осіб), відводили за село. До решти зібраних людей заявив німецький командант, що тих, що відвели, мають розстріляти, бо в селі переховуються жиди й партизани. Засуджених вели вулицею поміж двома рядами німців аж за село. Перших розстрілювали жінок і дітей. Жінок виводили на насип над приготованою ямою, давали стусана і пускали навздогін кулю. Мужчин вели зв'язаних і кололи багнетами. Команда, що переводила розстріли була п'яна й реготалась, розстрілюючи безборонних українців. Жахливо знущались над тими, що пробували втекти.[32]

Але вже вершком шаління „вищої раси" в Україні був пекельний злочин, який вчинили німці в с. Кортелісах на Ковельщині. Вони спалили ціле село разом з церквою й вимордували все населення разом із священиком. Рахують, що в Кортелісах згинуло тоді понад 2.000 українців. Жахливі випадки палення людей у церквах повторялись увесь час німецької окупації: ось далеко неповний реєстр: Губків і Великі Селища (людвиківський район — 2. 7. 1943), Малин (острожецький р-н — 14. 7. 1943), Велика Городниця (дубенський р-н), Молотьків (крем'янецький район). Дня 2. вересня 1942 р. німці спалили до тла с. Камінку, кобринського району. Людей у часі пожежі стріляли і кидали в вогонь. Гебітскомісар видав комунікат, що с. Камінку зрівняно з землею, бо люди не здали контингенту. З цієї самої причини спалили 8. вересня с. Річицю цього ж району. Знов же в Крем'янеччині палили села за те, що люди не хотіли їхати на роботи до Райху. Дня 9. жовтня сам гебітскомісар Мюллер підпалив у трьох кінцях село Колодно. В днях 9.—11. жовтня німці спалили такі села: Верещаки, Лопушна, Вербовиця, Бережниця.[33]

Дня 23. 2. 1943 р. німці розстріляли в Крем'янці 40 українських закладників. Серед них були д-р Петро й Ганна Рощинські, мгр. Юрій Черкаський, Йосип Жиглевич, інж. Павло Гарячий, п. Лебедівська й інші. Для цього безглуздого розстрілу німці не мали жадного виправдання, бо в Крем'янеччині до того часу був спокій. Насправді цих людей арештовано тому, що вони організували були в липні 1941 р. українську владу в Крем'янці. Підпільна преса цього часу подавала вістку, що д-р Рощинський розірвав був під час розстрілу німецькому опричникові щоку і, вирвавши від нього машинову пістолю, приготувався був до пострілу, але впав прошитий ворожими кулями. З цієї причини інших в'язнів німці наперед в'язали, а потім розстрілювали.[34]

Газета „Волинь"[35] повідомила під наголовком „Кара за вбивство" таке: 8. березня 1943 р. пробували в'язні рівенської тюрми втікати, при чому вбили одного німецького в'язничного урядника й одного голянд-

---

[32] Розстріли в Цумані й Клобучині описано подрібно в підпільному журналі „Вісник Української Інформаційної Служби", ч. 10 за 1943 рік, 23-24.

[33] За даними звітів українського підпілля, які зберігаються в архівах ЗП УГВР. Течки „Вістки з краю" (Е 1, Е 2) опрацьовані архіварем Вадимом.

[34] Див.: Ідея і Чин", ч. 4 за 1943 р. ст. 28.

[35] Див.: „Волинь" за 18. березня 1943 р. „Волинь" — це була українська газета, що виходила в Рівному і підлягала відділові преси й пропаганди Райхскомісаріяту.

digitized by ukrbiblioteka.org

ського вартового. Та в'язничній сторожі вдалося перешкодити втечі. З наказу командира поліції безпеки і СД ще того самого дня розстріляли всіх в'язнів. Таким способом розстріляно 485 в'язнів.

Серед них були: о. Андрій Кирилюк з 20 парафіянами зі с. Варкович, Серафим Бичковський, директор костопільської гімназії, інж. Леонід Маслов із Здолбунова, Сергій Кашинський з Луцька і багато, багато інших українських інтелігентів, селян і робітників . . .

Вістки про масові розстріли поширювались блискавично по українських землях. Українські громадські й церковні кола пробували рятувати становище різними інтервенціями й писаннями меморандумів, але безуспішно, німці не давали жадної відповіді. Німецький масовий терор був тільки ланкою в ланцюгу німецьких плянів винищення українського народу і створення в Україні „лебенсравму" для німців. Винищування відбувалося навіть там, де українське населення не дало ніякого приводу до репресій. Ось у Любичі королівській, пов. Рава Руська, з невідомих причин згоріла стайня з 3 кіньми. Негайно після цього приїхав відділ ґештапівців і вчинив криваву розправу. Розстріляно на місці 45 невинних селян. Варто відзначити, що в тому самому часі село отримало відзначення за зразкове виконання контингентів.[36]

Цілком зрозуміло, що серед таких умовин годі було думати про „ощаджування національних сил", про їх „зберігання на рішальний момент", про „конструктивну роботу" для зміцнення „українського стану посідання". В умовинах жахливої німецької окупації, передусім на терені райхскомісаріяту Україна, всі такі гасла ставали фікцією. Проповідувати такі гасла можна було хіба в далеких еміграційних затишках, а не на руїнах українських сіл і міст, серед трупів невинно вбиваного українського населення. Злочини німецьких окупантів викликували велику ненависть. Люди хвилювались. Населення довкільних до Кортелісів сіл говорило: „Коли б у нас мало щось подібне статися, ми вхопимо для самооборони кріси, коси, вила." Інші запитували в розпачі: „Коли ж уже прийде час, що ми станемо бити німців?Дальше вже терпіти годі." Перед українським народом стояла дилема: або фізичне знищення під будьяким претекстом, розстріли і каторжні роботи в Німеччині, а там і концтабори з газовими камерами й крематоріями — або активна боротьба на життя і смерть із збереженням душі народу. Щоб жити, український народ мусів вибрати боротьбу. На хитрування місця не було.

Знов же перед українським націоналістичним табором стояла інша дилема: або включитися всіми силами в цю боротьбу й таким чином надалі стояти в авангарді українського визвольного руху, або сидіти спокійно, з заложеними руками і приглядатись, як боротьбу українського народу зорганізує і нею керуватиме . . . Москва за допомогою червоних партизанів. Українські націоналісти вибрали перший шлях і під час найгіршого наступу німецько-гітлерівського імперіялізму на український народ, коли гітлерівська Німеччина була на вершку своєї мілітарної сили, відстояли свої моральні позиції та повели проти загарбницького гітлерівського імперіялізму нещадну боротьбу, організуючи народні збройні сили — Українську Повстанську Армію. В цій боротьбі вони здобули чималі успіхи, а найголовніший — вони зберегли честь української нації в другій світовій війні і підтвердили своєю кров'ю її право на незалежність.

---

[36] Див.: „Ідея і Чин", ч. 2 за 1943 р. ст. 30.

digitized by ukrbiblioteka.org

З листів до редакції

Нью Йорк, 1. листопада 1954.

Вельмишановний Пане Редакторе!

З великим зацікавленням прочитав я статтю д-ра О. Климкевича в Вашому почитному журналі за липень-серпень 1954 р. Випадково так склалося, що я працюю над вивченням „Книги Знання" від 1951 р., і вступні висліди своїх студій оголосив у „Християнському Голосі" за 20. і 27. січня та 3. і 10. лютого 1952 р. Д-р Климкевич, очевидно, незнайомий з моєю статтею; не менш очевидно, що це в нічому не зменшує вартости його праці, хоч я сам під враженням, що дотепер мені вдалося прослідити цікаву еспанську енцеклопедію повніше. Д-р Климкевич приступив до студії „Книги Знання", як романіст і геральдик, а я — як студент історії. Це навіть добре, що так склалося, бо розбіжні точки зору збагатять методу досліду та скріплять вірогідність висновків.

Я сьогодні високої думки про вартість еспанського джерела і бачу імперативну потребу його вивчати. З тієї причини хочу подати до відома зацікавлених короткий сумарій вислідів своїх студій у Вашому журналі.

Очевидною недостачею праці д-ра Климкевича є те, що, в своїх студіях, він обмежився лише до одного видання „Книги", вид. Гросвенора 1917 р., а тимчасом таких видань є сьогодні чотири: видання Еспади 1877, Маркгама 1912, есп. видання 1926 (безвартісне) та згадане Гросвенора 1917. Найважніше є видання Еспади, бо воно стоїть на найкращому науковому рівні, подає варіянти текстів і — що дуже важне — варіянти гербів. Нижче подаю, телеграфним стилем, мої амплікації, чи доповнення думок д-ра Климкевича:

1. Еспанський автор „Книги" не бував у всіх описуваних місцях особисто. Він збирав відомості шляхом інтенсивних опитів бувальців, головно купців, німецьких у півн. Европі й італійських — у південній. Про Україну він має відомості, зібрані першим шляхом, — це є основне про королівство Львів — і другим, — про Подністров'я, Крим, Сіверщину. Автор збирав дані в різних мовах і з різних часових епох. Про це подрібніше в згаданій моїй статті, хоч сьогодні я ті справи маю розроблені детальніше.

2. Не треба аж відгадувати, яких п'ять українських міст має на увазі еспанець (пор. статтю д-ра Климкевича, ст. 181), бо він їх вичислює сам. У виданні Еспади вони подані так: Леон, Кіна (варіянт: Кіуа), Васадіно, Тінез, Север. На основі низки даних ідентифікую ті міста, як Львів, Київ, Володимир, Пинськ і, скоріше всього, Новгород Сіверський.

3. Щодо границь королівства Львів, під Руменією треба розуміти Романію, звичайну назву Візантійської імперії в зах. джерелах. Я сам думаю, що тут географічний термін заступлений політичним, і під Романією треба добачати окраїни Балканського півострова, т. є Болгарію. Королівство Суава на півночі — нездалий варіянт Limania, (вид. Еспади), що, певно, значить — Литва (Litvania), або Німеччина (Alemania), т. є орден Хрестоносців.

4. Сан Естрополі напевно Крим. Але назва „Севастополь" появляється там лиш у кінці 18. ст., тому покищо ідентифікація С. Естрополі — Севастополь несприйнятлива.

digitized by ukrbiblioteka.org

5. Дуже цікава справа Роксії-Руси. Я думаю, що тут ключем до географічного положення тієї Руси є згадка про Озівське море. Три ріки, що витікають з нього, це — Дон, Донець і Волга, яка деякий час пливе в напрямі Озівського моря, а відтак повертає до Каспійського. Ріка „Ну" — ніяк не Двина, а Дон. Щодо „Хорман" (Ксорман), то гадаю, що Х на початку стоїть замість шипучого приголосного, тому, хто зна, чи під „Хорман" не треба розуміти вісток про половецький город Шарукань на місці модерного Харкова (тоді ледви чи ще існував), або й Чернигів.

6. Не менш цікавий є край „Сіккія". Я думаю, що його треба розуміти в зв'язку з висловом „край великих холодів", як пише еспанець; інформатор нашого автора певно говорив про Сіверщину, Сівер. В усі еспанця Сівер асоціювався з Severus, Severo. Звідти й вістка про вийнятковий холод у країні „Сіккія". Коли додати, що (сх.) границя Сіверщини була ріка „Ну" (Дон або Донець), і що в „Сіккія" є місто Новгород (очевидно, Сіверський), усе ясне.

7. Щодо Ірканії, я не бачу потреби (ані змоги) дошукуватися в цій назві попередниці України. На мою думку, тут мова про Вордону, грецьку версію назви країни бродників над долішнім Прутом (по лат. Brodinia), знану під тією назвою ще в пол. 14. століття. Можливо, що пізніша середнєвічна назва Молдавії „Богданія" теж сюди належить.

Зайво говорити, що, коли дані „Книги Знання" правдиві, треба розслідити, коли, як і на як довго Київ і Сіверщина ввійшли в склад Галицько-Волинської держави.

Не заторкую тут геральдичних питань, бо, не бувши пирогом, не хочу пирожитись. Думаю тільки, що хрест на зеленому полі не міг бути гербом Львова; натомість, один із варіянтів у вид. Еспади й Маркгама нагадує недавно знайдений д-ром Сенютовичем у Парижі герб Волині 16. ст. (гл. Волинь у боротьбі за волю України, Вінніпеґ, 1952 р.).

Прийміть, Пане Редакторе, вислови глибокої пошани до Вас.

П. Грицак

Наша театральна критика ще не народилася. Покищо ми маємо тільки аматорів на ґастрольорів-нальотчиків, що вміють або хвалити, або лаяти виставу, обходячи специфіку видовища й драматургічні особливості п'єси. Такі критики люблять виїжджати на якійнебудь ідеологічній соломинці, такі критики ніколи не доводять своїх тверджень і ніколи не бувають об'єктивними, бо об'єктивність базується на аналізі, а щоб її зробити — треба перестати бути Гаркуном-Задунайським від критики.

Із статті Костя Буревія „Шекспір чи Куліш" призначеної до останньої — не виданої — книжки „Пролітфронту".

---

digitized by ukrbiblioteka.org

З театру

„ТАРТЮФ“

„Український Театр в Америці“, очолюваний Йосипом Гірняком і Олімпією Гірняк-Добровольською, розпочав новий осінній сезон 1954 р. виставою комедії клясика французької літератури Мольєра „Тартюфом“, що є найбільше викінченою п'єсою цього французького комедіописця. На ній виразно видно впливи, яким підлягав Мольєр. І середньовічний світський театр з його алегоричною фарсою, і антична комедія Плявта й Теренція, і, може, ще найбільше італійська народна комедія масок з її типами, театральними засобами, й умовною інтригою позначились на цій комедії.

„Тартюф“ — це „комедія звичаїв“ і „комедія характерів“. Постать Тартюфа — це постать лицеміра, що вдає побожність для користолюбивої мети. Це трагічна людина, в якій бушують пристрасті, що породжують „грішне“ кохання до Ельміри, і в якій зародки бурхливого владолюбства.

Тему до цієї комедії взяв Мольєр із життя Франції, коли там розпаношилась була святобожність. Історія перших вистав цієї комедії вказує, з яким трудом і після якої боротьби із всевладною публічною опінією, яку уробляли святошіфарисеї, вдалось її включити в репертуар театру. Але від тоді, вже близько триста років вона не сходить із сцени, захоплюючи глядачів не лише самою сценічною виставою, але відвагою думки, яка і є підставою всього творчого і нового.

Вистава „Тартюфа“ в постанові режисера Олімпії Добровольської йшла за клясичним зразком. Це найкраще видно на ролі Тартюфа, яку виконував М. Чолган. Він мав ту трагічну маску Тартюфа, який, заплутаний у лицемірство, переживає свою власну трагедію. Чолган більше створював враження жертви якоїсь загальної психози лицемірства, ніж справжнього виновника. В нього замало рафінованости, яку мусить мати ця облудна маска, переходячи від удаваної святолюбивої проповіді до майже натуралістичного вияву своїх розбурханих пристрастей. Чолган показав широкий діяпазон акторського тлумачення ролі і схопив характеристичні риси персонажу, що став безсмертним.

В. Калин у ролі Дорини була типовою служницею, яку створило французьке видання Коломбіни з театру дель-арте. Легка, і елеґантна, і граціозна, і перш усього розумна тим резонерським розумом, який повчає і веде. Її живий темперамент і ефектовна зовнішність, як теж і добра дикція створили повний ефект, якому на ім'я сценічність. Йосип Гірняк знову створив новий тип. І тонкою грою і самим загримуванням він сильно підкреслив характеристичні риси того індивіда, який виріс на масці Панталоне — наївного і довірливого, але впертого міщуха. Але Гірняк вийшов далеко поза інтерпретацію маски, бо він надав цій ролі живих психологічних рис і відтворював живу особу. Тому Гірняків Оргон — це трагічна постать, яка терпить не лише з уваги на свою довірливість, але й з уваги на ту загальну лицемірську атмосферу, для якої він запростий і заобмежений.

У молодому ансамблі Театру вибивалась акторською рутиною Л. Крушельницька, В. Змій і М. Понеділок, який добре випрацював свою ролю судді з пристосуванням до французької комедії. Іва Куліш в ролі Парнель добре наслідує свою вчительку п. О. Добровольську. Подобався теж молодий Я. Шуган, як Даміс. В інших ролях були Л. Сай (Маріянна), І. Шуган (Валер), Р. Леґедза (поліцай). Гарні костюми, оформлення сцени скромне, але воно було ще скромніше в театрі Мольєра. Ефектовно звучала мова віршового перекладу Володимира Самійленка. Тут на безпосередньому прикладі бачимо, як добре опанував був цей поет форму віршованого фейлетону на зразок Беранже, бо він із цією легкістю підійшов і до вірша Мольєра. Вистава загально подобалась, стягаючи рекордове число публіки. Вона і актуальна, бо її тема і сюжет, а головно сатира завжди актуальні, бо ж завжди існує лицемірство в різних ділянках життя.

---

digitized by ukrbiblioteka.org

Рецензії й огляди

Олена Звичайна. Оглянувшись назад... Збірка оповідань і новель. В-во „Дніпрова Хвиля", Мюнхен 1954, 230 ст.

В серії видань видавництва „Дніпрова Хвиля" в Мюнхені вийшла недавно книжка О. Звичайної п. н. „Оглянувшись назад..." „збірка оповідань і новель", яких темою є окремі епізоди та постаті з життя під московсько-большевицькою та німецько-гітлерівською окупаціями на Україні. У збірці є 15 „оповідань" та дві статті на літературні теми, які авторка і видавництво зарахували чомусь до „новель та оповідань". Книжка замітна тим, що в ній є вступна стаття відомого педагога проф. Ващенка п. н. „Українська Бічер Стов", з якої довідуємось, що **Олена Звичайна належить до наших найкращих письменників і стоїть поруч Лесі Українки, Л. Мосендза, Ю. Клена і О. Олеся** (підкр. наше, Б. Р.). Зокрема проф. Ващенко порівнює ще О. Звичайну до американської письменниці Бічер Стов, бо, мовляв, мистецька творчість О. Звичайної відіграє таку ж ролю в боротьбі демократичного світу з большевизмом, як „хатина дядька Тома" відіграла в боротьбі за звільнення з рабства негрів".

Всім, хто знайомий з літературною творчістю О. Звичайної, не важко зміркувати, що це авторка, яка тільки що ставить в літературі перші свої кроки. Майже всі ці „оповідання й новелі", це звичайні, трохи підлітературені, газетні репортажі — твори репортажного характеру. Оповіданнями їх можна назвати тільки умовно і то лише деякі, а новель, справжніх новель тут і сліду немає. Зате є надмір публіцистики, щось із мемуаристики, примітивні нариси та репортажні оповідання, переладовані масою дрібних і несуттєвих деталів.

Важко зміркувати, що саме захопило так проф. Ващенка і викликало аж таку ентузіястичну оцінку скромної збірки О. Звичайної, або які оповідання, чи постаті, чи мистецькі засоби нагадують йому шедеври Леві Українки, або високоякісні твори котрогось із згаданих ним письменників — майстрів української поезії.

Все дотеперішнє надбання О. Звичайної, як з ідейного, так і з мистецького боку, більше як скромне, дарма, що деякі її твори були випадково нагороджені. Адже попередня її повість „Селянська санаторія", це повість, яка виявляє всі риси початківства, повна хиб, недоліків і недоречностей. Так і видно, що авторка тільки що пробує свого пера на „ширшому полотні" і не може ще дати собі ради з труднощами, які криються в композиції повісти. Така сама безпорадність композиційна і в цій збірці і брак змислу селекційности, через що окремі речі, які мають бути оповіданнями і новелями, дуже перевантажені деталями, несуттєвими дрібницями і зайвим матеріялом. Може в усьому тому матеріялі і виявляється авторчин обсерваційний змисл, жива розповідь, уміння підхоплювати контрасти та ще, може, деякі здібності, але надмір того матеріялу зовсім захаращує структуральну стрункість новельного жанру. От для прикладу оповідання „Обмежені ланцюгом", де так багато всякої деталістики, що оповідання зовсім губить характер літературного твору невеликого розміром жанру і залишається звичайним газетним репортажем.

Розказуючи про німецькі порядки на окупованих теренах, в даному випадку у Львові, авторка спиняється на таких деталях, які не мають ніякого композиційного значення. Майже цілу сторінку зуживає авторка на детальний опис „гарних ніжок" одної дамочки в трамвайному переділі „нур фюр дойче" та її коротенької спіднички, з-під якої постійно висуваються „круглі колінця". Геометрію з аритметикою притягає авторка для того, щоб доказати бажання дамочки показувати всім „опуклу округлість колінець і підколінних ямочок", які для композиції короткого оповідання є зовсім зайві, бо оповідання вимагає концентрації, а не деталізації.

Такого переладовання маловартісними деталями повно і в інших „оповіданнях", більше або менше вдалих, а на незаперечний доказ, що авторка слабо визнається в конструкції того рода творів, як новеля й оповідання, де така деталізація і балаканина недопускальні. Тому й це „оповідання", як і багато інших в цій

digitized by ukrbiblioteka.org

збірці, не можна трактувати інакше, як газетний репортаж. А від репортажів, хочби яких досконалих, до високомистецьких творів Лесі Українки та інших згаданих авторів, включно з Бічер Стов, таки досить далеко.

Олена Звичайна, має безсумніву, деякий літературний хист, або скажім краще оповідацький хист, але вона тільки що намацує літературний ґрунт і шукає дороги. Чи вона свій шлях знайде, важко пророкувати, але здається, що з причини не дуже раннього віку і невеликого таланту вона поза пересічний рівень другорядних письменників (в кращому випадку) вийти не зможе.

Звичайною реклямацією є теж твердження проф. Ващенка про „чудові порівняння й метафори" в творах О. Звичайної, хіба що за чудове порівняння вважати таке, як на ст. 170: „Від цього спресована маса не-німців слухняно валиться на залізний ланцюг, **випинаючи його вперед неначе живіт вагітної на дев'ятому місяці жінки** (підкр. наше, Б. Р.). Може воно оригінальне, не будемо, сперечатися, але щоб воно було „чудове", то залежить від смаку. Проте оригінальніших в книжці не знаходимо. Не можна заперечити, що часом авторці і вдається цікавіше змалювати, в реалістичному стилю, окремі факти, сцени й епізоди, як нпр. опов. „З гармат по горобцеві", але з персонажами авторка зовсім безпорадна. В оповіданні „Довкола мертвого Леніна" авторка виявила повне нерозуміння людської психіки. Головний персонаж оповідання Микола Прокопович шукає в Москві адреси арештованого сина. Авторка характеризує його, відкриваючи його думки, як свідомого українця, який добре знає, що таке Москва і яка її роля відносно України і т. д. Отож цей Микола Прокопович, який просто сентиментально любить свойого сина, арештованого НКВД, не знаходить у Москві нічого кращого зробити, як відвідати... мавзолей Леніна. Він стає в довгу чергу таких же цікавих як він, хоч мороз таки міцно докучає, 30° Цельзія, і чекає, тупцюючи, аж будуть впускати до Кремлю. Не відстрашує його від цього пляну ані ревізія, ані холод, ані грізна постава енкаведистів. А Микола Прокопович не партієць, і не комуніст, ані не якийсь прихильник Леніна, а таки намігся конечно побачити Леніна. А коли він мандрує довгими і півтемними коридорами Кремлю до мавзолею, то має час і змогу передумувати свою молодість, давні літа, часи визвольних змагань і т. п. Словом, думає про речі, про які нормально можна думати в спокою, на самоті у відповідному настрою й відповідних умовинах. Але коли Микола Прокопович є людиною, що думає такі думки — що Москва забрала все від України, що ми зробилися „тістом для продукування рабів-автоматів" і т. п. — то така людина напевно не стане відвідувати мертвого Леніна. Ми знаємо, що Микола Прокопович напевно не мав тоді таких думок, тільки це за нього думала авторка, пишучи це оповідання, десь у затишному куточку при столі за склянкою гарячого чаю. З психологічного боку це суцільна „бздура". Авторка хотіла виявити своє політичне знання і думання і вибрала форму, яка найменше до таких міркувань пасує. Про цю авторчину безпорадність (чи може недолугість) свідчить і оповідання про Марію Скубову п. н. „Чорний острів". Здавалося б, що коли оповідання про Марію Скубову, то вона і є головним персонажем, на якого звернена вся увага. Тимчасом „героїня" потопає в повені деталів і епізодів, які не дають їй ніякої можливости виявитись, бодай стільки, скільки на це дозволяє короткий розміром твір. Та ідея в авторки була не та, щоб показати Марію Скубову, а зовсім інша. Скубова є тут допоміжним засобом для авторки, яка хотіла показати „велич духа" московських держиморд і дегенератів, отже об'єктом, на якому мала виявитись шляхетність „політичного комісара дивізії", який дарує Скубовій, медсестрі, життя, знаючи, що вона з ворожого табору. Сцена, між іншим, мало цікава і наскрізь фальшива, а постать Скубової мізерна і жалюгідна. Багато інших сцен в цьому оповіданні того самого ґатунку — натягнені і неприродні. А їх „висока ідейність", яку захвалює проф. Ващенко, і „ненависть ворогів" виявляється хіба в тому, що авторка зуміла знайти в московських держиморд „велич духа", якої не знайшла нпр. ні в українського комуніста Зінченка, що „як той пес, винюхує, де пахне контрреволюцією" — наявність шляхетности була б у цьому випадку більше психологічно виправдана, як у попереднім, ні в пана Хижакевича з опов.

digitized by ukrbiblioteka.org

„Вальс Штравса", німецького коляборанта, спекулянта, грошолюба й хапуна, жорстокого й безоглядного еґоїста, ладного висилати всіх на смерть для власних амбіцій і користи. Виходить, що московські держиморди і „політкомісари смерти" можуть бути „величні духом", а українські люди ні. Навіть німці виходять в яснішому світлі як авторчині земляки.

Можна багато ще прикладів наводити для того, щоб виявити зовсім протилежне до того, що захвалює проф. Ващенко, але кожному читачеві і так буде ясно, що творчість О. Звичайної нічого нового й особливого не вносить, навіть тематично, бо на подібні протисовєтські теми є вже багато книжок, які змальовують підсовєтський побут краще і більше переконливо. А з Л. Українкою, Л. Мосендзом, Ю. Кленом і Бічер Стов творчість Звичайної не має нічого спільного ні подібного. А втім, при чому тут всі ці чотири українські поети, коли О. Звичайна прозаїк, авторка репортажних оповідань. І скільки б її хто не підносив на вершини мистецтва, то вона все таки залишається Оленою Звичайною, яка в літературі ставить перші, досить ще хиткі й незручні кроки. Тому даремно баламутити читача, вмовляючи в нього, що О. Звичайна — друга Леся Українка і Бічер Стов. Це величини дуже різні і неспівмірні під кожним оглядом, як мистецьким, так і ідейним.

Б. Ром.

Валеріян Підмогильний. Місто. Роман. Ню-Йорк 1954. 8°. 298 стор.

Почин УВАН і НТШ видавати чи перевидавати у ЗДА твори тих українських письменників, що їх большевицько-московські окупанти зліквідували, твори яких є „заборонені" для читача — треба привітати. Немає сумніву, що В. Підмогильний, як і ціла низка вистріляних, репресованих та засланих українських письменників творить в історії української літератури дуже цікаву добу, сказати б навіть, переходову добу між новою і „найновішою" українською літературою. Найновішою в тому змислі, що після „садків", „соловейків" чи „тинів", приходить до слова новий сюжет, нове життя, щоправда, не оформлене ще якслід, дуже часто вульґарне (як і все, що родиться), але те, що заповідає щось нове і свіже.

„Місто", видане 27 років тому, згідно зі словами Гр. Костюка (що дуже дбайливо опрацював біо-бібліографічні примітки) треба розглядати в першу чергу як життьовий документ, документ часу. Якщо так розглядати цю повість, то, безумовно, вона є в українській літературі неабияким твором. Але як кожний твір, він спирається на минулому й дає якісь натяки на майбутнє. І саме з цього становища варто було дати „передмову", а радше пояснення до цього твору, який своєю вульґарністю разить навіть сьогоднішнього читача. Повторюємо, сьогоднішнього, бо від появи „Міста" чимало змінилося, в дечому на гірше, в дечому на краще, і ледви чи сьогоднішній читач зуміє сам правильно відгадати задум В. Підмогильного. Проблему завоювання міста в романі Підмогильного можна легко переплутати із завоюванням здегенерованих і віджитих уже (так їм і треба, буржуям!) інтеліґентських шарів міста, або просто типів міської вулиці. Ледви чи одне або друге „оплачується", бо одне й друге, це, на нашу думку, своєрідна „дань", притаманна кожному містові.

І в цьому саме „анахронізм", або, скажімо краще, недостача розмежування двох творчих підходів Підмогильного. За описом зовнішнього Підмогильний втрачає внутрішнє. Гостра проблема завоювання українською людиною українського міста, чи скажім, столиці України, Києва, затрачується і щезає серед дрібниць (по суті), якими є любовні пригоди героя роману, пригоди — скажім одверто, запозичені від Купріна або Арцибашева посередньо, а від Винниченка безпосередньо. (Пор. „Контрасти" й „Місто".)

І тут, на нашу думку, є одна з основних хиб цього роману. „Місто" є романом може більш письменницьким, як життєвим. Застерігаємося, що це зовсім не обнижує мистецької вартости цього твору, хоч давати читати молоді такі романи, значило б її свідомо деморалізувати. Але завжди треба в такому випадку застерегтися проти генералізації і не завжди статтеве питання мусить бути віссю дії. Безумовно, що „Місто" Підмогильного росло й побачило світ в добі „революції".

digitized by ukrbiblioteka.org

Але чи справді між „селом“ і „містом“ під оглядом моралі не було ніякої різниці, або навіть більше, чи можливо, щоб село ще нижче стояло морально від міста? Це дуже сумнівне, тимбільше сумнівне, що з минулого нашої історії знаємо, що саме село затримало український стрижінь і тільки мораль сільського населення зберегла українську націю від цілковитої заглади. Безумовно, що сільський хлопчина (навіть з 10-тирічкою) скоріше покотиться по похилій площі кожного міста, як його уродженець, але ледви чи саме такі сільські хлопці „здобувають“, чи „здобудуть“ місто.

„Місто“ Підмогильного роман аморальний, нераз намагається оправдати „нехіть“ до праці свого героя якимись іншими причинами, не маючи відваги просто й одверто сказати правду. Не сумніваємося, що якби Підмогильний мав був можливість розвинути свій потужний талант, дійшов би до цього сам, як це нераз уже траплялось в історії творчости. Але великі таланти потребують спеціяльної атмосфери, а силою обставин такої атмосфери на Україні не мали й не мають. І роман „Місто“ (єдина більша повість Підмогильного) треба трактувати як першу спробу, в якій більше літератури, ніж життя. З цього боку цей напрям (хоч і звали його „вітаїзмом“), започаткований Винниченком, хоч і цікавий збоку психолога-дослідника духової істоти, якою є література кожного народу, ледви чи вніс щось позитивне в нашу літературу. Він, мабуть, і залишиться одною з багатьох спроб відзеркалити одну з малих, дрібних частинок життя цілого народу й то закрашена — часом аж до неправди психологічної — творчою фантазією.

Igor Gouzenko: The Fall of a Titan. A Novel. New York. W. W. Norton & Company, Inc. 1954. 629 ст. Переклад з російської мови п. Мервін Блек.

Це сучасний „бест селлер“, книга, якої впродовж останніх 6 місяців постійно не стає книгарням і яку видавництво вже перевидало кілька разів. Її автор, це відомий кодист совєтської амбасади в Оттаві, що „вибрав свободу“, не забуваючи забрати з собою таємні документи, які передав канадійській владі і які поінформували західний світ про далекосяглу шпигунську мережу, особливо в ділянці виробництва атомової бомби, яку „союзники“ західних демократичних держав зорганізували в Америці й Англії. Тепер Гузенко живе десь у Канаді, під охороною канадійської поліції, і займається літературною працею, яка принесла йому ще більше слави. „Упадок титана“ це великий роман, що нагадує деякі зразки російської літератури, зокрема помічається великий вплив на автора Гоголя й Толстого. Титаном у цьому романі є письменник Михайло Ґорін, в якому не важко відгадати Максима Ґорького. За автором, його „титан“ чинив зло, бажаючи чинити добро. В романі нарисовано широку картину боротьби старого революціонера Ґоріна та нової совєтської людини — Фйодора Новікова, якому партія доручила вплинути на Ґоріна, щоб він підпорядкувався партійній лінії, або знищити його. Повість, над якою автор працював 4 роки, це помітна літературна поява, в ній жива акція й багато драматичних конфліктів, які полонюють увагу читача. Малюнок розкладу совєтського суспільства вірний і переконливий.

*

Communist Guerilla Warfare. By Brigadier C. Aubrey Dixon, O.B.E. and Otto Heilbrunn. With a Foreword by Lt. Gen. Sir Reginald F. S. Denning, K.B.E., C.B.G.O.C. Northern Ireland District. Frederick A. Praeger. New York, 1954, 229 ст.

Автор цієї книги — бриґадир Обрей Діксон є тепер британським воєнним дорадником у Пакістані, а д-р Отто Ґейльбрун був колись помічником американського воєнного прокурора на процесі в Нюрнберґу. Оба автори простудіювали в німецьких архівах документи про совєтський партизанський рух в 1941-44 рр. та німецькі способи його поборювання. З цих студій виросла ця книга, що має три частини: 1) Совєтська партизанка, 2) Німецькі способи поборювання совєтської партизанки, 3) Висновки. У перших двох розділах є багато цікавих інформацій, важливих для кожного, що займається цими проблемами. У висновках автори

digitized by ukrbiblioteka.org

радять вже сьогодні підготовляти протисовєтську партизанку, яка мала б постати на випадок війни західного світу проти СССР. З цього погляду автори аналізують різні групи населення, серед яких можна защепити партизанський рух. Цими групами є: (1) Антикомуністи в Східній Німеччині, (2) Католики в Польщі, (3) Українські націоналісти, противники колективізації, кримські татари, мусулманські й кавказькі народи в СССР, (4) Селяни в країнах совєтських сателітів, (5) Протикомуністичні повстанці в Китаю, (6) Балтійці (ст. 189).

*

Irregulars, Partisans, Guerillas. Great Stories from Roger's Rengers to the Haganah. Edited and with Commentaries by Irwin C. Blacker. Simon and Schuster, New York, 1954, 487 ст.

Це дуже цікава збірка оповідань з життя партизанів і повстанців різних часів і різних народів, до яких компілятор цієї збірки Ірвін Ц. Блекер додав свої коментарі, непозбавлені інтересних помічень. Майже всі автори оповідань — це партизани різних часів, або керівники партизанських з'єднань і це надає їх оповіданням специфічного кольориту й авторитетности. Силу-силенну цікавих подробиць можна довідатися з цієї цікавої збірки, як напр., що китайські протияпонські партизани будували підземні бункери, як в УПА, але сполучували їх підземними коридорами. Японці на довгих просторах копали рови, щоб натрапити на такі коридори. Компілятор збірки подає цілу низку оповідань про партизанське життя з часів останньої війни, але звичайно, дії національної партизанки, якщо не рахувати польської АКА й югославських четніків, виходять поза рямці його уваги. Не можна сказати, щоб він не знав про дії УПА, бо він двічі про неї згадує, не називаючи її. Раз тоді, коли гадає, що ввесь тягар боротьби спадав на плечі комуністичних партизанів, бо „антикомуністичні партизани воювали між собою і тільки багато говорили" (ст. 303 і вдруге, коли коментує, що після війни партизанська боротьба поширилася по цілому світі (ст. 479). Але й тоді для нього „протикомуністичні партизани, що воюють проти комуністів у Східній Европі" є тільки „бандами мародерів". З цього видно, що компілятор і коментатор, який напр. добре розуміє значення „Гаґана" — підпольно-партизанського руху палестинських жидів, ніяк не всилі зрозуміти визвольно-революційних рухів поневолених народів на Сході Европи. Таким чином поза його можливостями розуміння найшлись не тільки Базар і Холодний Яр, УПА наших днів, але й героїчний рези-

*

Religion Behind the Iron Curtain. By George N. Shuster. The Macmillan Company. New York, 1954, 281 ст.

У книзі президента ньюйоркського Гантер Каледжу даремно було б шукати за розділом, який насвітлював би переслідування УАПЦ й української католицької Церкви московськими комуністами. Тільки читаючи цю книгу сторінка за сторінкою, ми знайшли декілька сторінок, посвячених розгромові української католицької Церкви в розділі „Польща" (ст. 137—140). Автор не має рації, коли ці сторінки включає в розділ „Польща", бо Польща з цими переслідуваннями, не мала нічого спільного, а навіть польські комуністи, які викидали українських католицьких єпископів з Перемишля, діяли з наказу Москви. Про московські переслідування, які мали місце на території України, треба було говорити в розділі „Україна". Ці переслідування — це тільки продовження намагань ліквідувати українську католицьку Церкву, яку Москва, без огляду на режим, що в ній панує, веде вже впродовж цілих століть. Вони відмінні від переслідувань в усіх інших країнах, бо там комуністична Москва насаджує безбожництво, а переслідування в Західній Україні вона тільки привела до „воз'єднання" української катол. Церкви з „руською православною церквою", таким чином осягаючи політичну мету, за яку боролася цілі століття.

Поминаючи вже оце нефортунне включення сторінок про переслідування української католицької Церкви до розділу, до якого вони не належать, ми не можемо сказати, щоб автор „об'єктивно насвітлив трагедію нашої Цер-

digitized by ukrbiblioteka.org

кви. Автор гадає напр., що большевицькі обвинувачення нашого клиру за співпрацю з німецькими окупантами, „мають деяку підставу" (there is some truth in the charge). Автор багатомовно додає, що совєтська поліція сконфіскувала під час ревізії в катедрі св. Юра всі документи і, одним словом, шкода обвинувачення заперечувати. Ми відповідаємо: ніякої співпраці не було, навпаки, було велике напруження між українською католицькою Церквою та німецькими окупантами, які ледве цю Церкву толерували. До цього причинились також постійні протести бл. пам. митр. Андрея Шептицького проти розстрілів, вивозів, мордів жидівського населення і т. д. і тільки великий авторитет, яким користувався бл. пам. митрополит Шептицький зберіг його особисто перед нацистськими репресіями. На нього не поважилась піднестися рука ані большевицького, ані нацистського окупанта. І найкращий доказ, що ніякої співпраці не було і ніяких „документів" такої співпраці не знайдено, маємо у факті, що большевики не відважились прилюдно судити митрополита Йосипа Сліпого й інших арештованих українських єпископів, які, не зважаючи на тортури, до вини не признались і над ними зроблено заочний суд в енкаведівських закамарках. В розмовах з німецькими полоненими митр. Йосип Сліпий оповідав про большевицькі заходи, щоб він признався до непоповненої вини, а також про різні нагороди, які йому обіцювали большевики на випадок признання, а пізніше теж за відступлення від католицької Церкви.

Також інші інформації Н. Шустера не відповідають правді. Н. Шустер уважає напр., що причиною відступництва д-ра Костельника була свідомість погорди, з якою відносився латинський клир до української католицької Церкви з „націоналістичних причин". Не заперечуючи існування такої погорди збоку деякої частини латинського клиру, не можемо цієї причини прийняти за правдиву причину відступництва д-ра Г. Костельника. Річ у тому, що московські большевики зуміли зламати моральну й фізичну відпорність цього священика жахливими тортурами в тюрмі, в якій він сидів. Оце справжня причина апостазії цього українського священика, на яку він пристав, не маючи сили терпіти вишуканих тортур. До речі, треба згадати, що вже в часі першої большевицької окупації Західної України його тортурували з цією самою метою (приводили скованого сина перед нього під час нічних переслухань й обіцювали його звільнити, або замордувати, залежно від згоди на перехід на православ'я), але й тоді о. Костельник не заломився.

Найбільш болюче в цих всіх неправильних представленнях трагедії української католицької Церкви в Західній Україні те, що вони походять з-під пера католицького вченого. Це послідовне промовчування трагедії нашої Церкви з боку деяких католицьких кругів у цій країні, поруч неповних і неправильних насвітлень, які ми щойно реферували, стає незрозуміле. На питання, чому так діється, відповіді немає.

Л. Ш.

СПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК

У попередньому (5-му) числі „Києва" трапилося кілька похибок, які прохаємо справити.

В статті про Юрія Липу, ст. 206, рядок 20 згори: замість „більшість його поетичного стилю" — має бути „вільність".

В статті „Словополківські нотатки", ст. 229, р. 21 знизу: замість „по удбію" — „по дубію".

Ст. 230, р. 23 знизу, замість „нашу стару образову поезію" — „обрядову поезію".

В перекладі поезій Ю. Словацького на ст. 238 замість „далеко ж — бурями гримлять, як море", має бути „буряни".

В наголовку Слова Е. Козака теж трапилась помилка, там має бути: **Мистцям треба Вашого серця** (а не великого).

digitized by ukrbiblioteka.org

ШАНОВНІ ПЕРЕДПЛАТНИКИ І ЗАМОВНИКИ:

За зворот якогобудь числа „Києва“ з приводу не поданої нам зміни адреси і за поновну висилку того ж числа на нову адресу треба доплачувати 20 центів.

Конечно подавайте своєчасно кожну зміну адреси і додавайте 10 центів або поштову марку за 10 центів.

Просимо всіх, хто пише до нас і бажає відповіді, долучувати на відповідь відповідну поштову марку. Інакше ми не зможемо відповісти.

Коли Ви замовляєте в нас книжки чи журнал і ДО ТРЬОХ ТИЖНІВ не одержуєте посилки, просимо негайно реклямувати, бо часом посилки пропадають в дорозі, про що ми нічого не знаємо, і Ви маєте до нас жаль і претенсії, що ми не виконали Вашого замовлення.

Ми виконуємо кожне замовлення впродовж одного тижня, а коли Ви не одержите замовлення впродовж трьох тижнів, КОНЕЧНО РЕКЛЯМУЙТЕ. Пізніших реклямацій не будемо брати до уваги, бо часто діються небажані непорозуміння.

Щераз підкреслюємо: реклямуйте кожне замовлення найпізніше до трьох тижнів від дня замовлення.

Просимо всіх післяплатників, які ще й досі не спромоглися заплатити передплати за 1954 рік або й за 1953 та 1952 роки, конечно вирівняти цю післяплату і не спричинювати нам клопоту у видаванні журналу.

Рівночасно запрошуємо всіх до передплати на 1955 рік.

В-ВО „КИЇВ“

У В-ВІ „СЛОВО“ вже вийшла друком і розсилається передплатникам, замовцям, кольпортерам та книгарням нова книжка Докії Гуменної

БАГАТО НЕБА

Америка очима українця! Людина і природа Нового Світу в живих образах мистця! У книжці на 236 стор. міститься 22 нариси, репортаж з подорожі від Атлантійського до Тихого океанів.

Ціна $2.50. Книгарням і кольпортерам знижка 30%. Індивідуальним замовцям безпосередньо у Видавництві „Слово“ знижка 20% ($2.00).

Замовлення слати на адресу:

Slovo, Box 32, Stuyvesant Sta., New York 9, N. Y. USA.

Об'єднання Українських Письменників
В-во „Слово“

---

digitized by ukrbiblioteka.org

ПРИДБАЙТЕ СОБІ КОНЕЧНО

Літературно-мистецький збірник

ЛЬВІВ

присвячений великим роковинам

ЗАСНУВАННЯ КНЯЖОГО ГОРОДА.

Друк книги у двох згл. трьох кольорах. Герб міста Львова в чотирьох кольорах. Елегантна полотняна оправа.

ЦІНА ЦІЄЇ НЕБУДЕННОЇ КНИГИ ТІЛЬКИ 9.00 ДОЛ., дарма, що обєм книги більший, як заповіджено давніше. В шкіряній оправі 16 долярів.

Передплатники „Киева“ мають особливий привілей. Хто заплатив або заплатить річну передплату на 1955 р. одежить цю книгу за зниженою ціною 7.60 дол.

Замовляйте на адресу:

"KYIW", 838 N. 7th St., Philadelphia, 23, Pa.

ХТО ХОЧЕ МАТИ ДРУГУ — ГАСЛОВУ — ЧАСТИНУ

Енциклопедії Українознавства

в 4-ох томах (1600 стор. друку), яку видає Наукове Товариство ім. Шевченка, може вже тепер замовляти в Видавництві „Київ“ за ціну:

$50.00 платних до кінця 1955 р.
$60.00 платних після появи цілости.

Можна сплачувати ратами.

Замовлення і гроші слати на адресу:

KYIW 838 N. 7th St., Philadelphia 23, Pa.

digitized by ukrbiblioteka.org